

Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός

ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Στην αδελφή μου

1. Καταγωγή και παραγωγικότητα του πολέμου στη νεότερη σκέψη

ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ, από τον Hobbes στον Kant και τον Hegel, η θέση στην οποία ετοποθετείτο ο πόλεμος δεν είχε οριστεί με σαφήνεια: πρώτα-πρώτα η καταγωγή, ώστε να ελέγχεται και να ξεπερνιέται στο κλειστό σύστημα ασφάλειας που έχει κατασκευασθεί από την πανούργα κρατική πολιτική, καταγωγή όμως που ξαναεμφανίζεται για να εμποδίσει, όπως λέει ο Kant, «τη γαλήνη της δημόσιας ευτυχίας» ή, όπως έλεγε ο Hegel, ο πόλεμος «διατηρεί την ηθική υγεία των λαών... όπως οι άνεμοι προφυλάσσουν από την σαπίλα... μια ειρήνη διαρκείας ή αναμφίβολα εξωτερική προς τους λαούς». Αυτή η επιστροφή του πολέμου δείχνει πως το σύστημα του κράτους δεν είναι τέλειο και σταθερό, και ότι η ασφάλεια από τη φύση (η σωτηρία της ζωής) δεν είναι καθόλου δυνατή εφόσον στηρίζεται στους μηχανισμούς της πολιτικής κατασκευής. Από την άλλη πλευρά όμως ο πόλεμος είναι στην ουσία παραγωγικός: αρχικά οικοδομεί το κράτος ως παράγοντα που έχει την ικανότητα να εξουδετερώνει την εμφύλια σύγκρουση, μοναδικό κάτοχο του δικαίου αλλά και του δικαιώματος για πόλεμο: στη συνέχεια, ο πόλεμος μεταξύ των κρατών είναι παραγωγικός στο μέτρο που, αν και έχει τεθεί επί τάπητος το ζήτημα της ειρήνης και έχει αρχίσει η κινητοποίηση γι' αυτήν, αποκαλύπτει το επίπλαστο και την ανεπάρκειά της, και δρα, όπως έλεγε ο I. Kant, σαν «ένα κίνητρο για να αναπτυχθούν στον υψηλότερο βαθμό όλα τα ταλέντα που χρησιμεύουν στην κουλτούρα».

Φυσικά, η παραγωγικότητα του εμφύλιου πολέμου είναι πολύ πιο δυναμική από την παραγωγικότητα του πολέμου μεταξύ των κρατών: η πρώτη παράγει το κράτος, η δεύτερη παράγεται απ' αυτό (αν και από την πλευρά της, αυτή η τελευταία, οδηγεί το κράτος έξω από μια καθαρά μηχανιστική προοπτική, στον κόσμο της ιστορίας και των αξιών): ο εμφύλιος πόλεμος είναι η αληθινή

κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, η στιγμή δηλαδή κατά την οποία το «έκτακτο» της κρατικής οικοδόμησης εκτίθεται στον ολικό κίνδυνο της γέννησης και του θανάτου. Αν ο πόλεμος μεταξύ των κρατών είναι ο λόγος του κράτους, ο εμφύλιος είναι η απασία του (τουλάχιστον προσωρινή, μπροστά στην προοπτική της διαμόρφωσης μιας νέας τάξης).

Και ο Hobbes συμμερίζεται αυτό το μοντέλο καταγωγής και παραγωγικότητας του πολέμου: τελικά, κατά την άποψή του, οι πόλεμοι μεταξύ των κρατών διεξάγονται έτσι σα να έχουν για πρωταγωνιστές ιδιώτες, αλλά δεν πρόκειται για μια επανάληψη του *bellum omnium contra omnes* αφού δεν πρόκειται για πραγματικούς «ιδιώτες», αλλά για κυρίαρχες δομές, που τις συνδέει τουλάχιστον η κοινή λειτουργία της ερμηνείας του φυσικού και του θείου νόμου. Στην ιστορία, που κατά μία άποψη, έστω και αν είναι κυρίαρχη, είναι το σύστημα των κρατών, ο πόλεμος είναι παραγωγικός επειδή δεν είναι «ατελείωτη άνοδος στα έσχατα όρια», αλλά επειδή υπόκειται στον ορθολογισμό και τον περιορισμό εκείνου που αποτελεί την ουσία, προκαλώντας τον «Δίκαιο πόλεμο και για τη μια πλευρά και για την άλλη», του *jus publicum euroraeum*. Και κατά τον Hobbes λοιπόν, ο πόλεμος δεν είναι η άρνηση του κράτους, αλλά μάλλον η δύναμη που τοποθετεί το ίδιο το κράτος σε μια καθορισμένη ιστορική διάσταση του Λόγου.

Φυσικά σ' αυτήν την καταγωγή και παραγωγικότητα του πολέμου, όπως έγινε κατανοητή από τη νεότερη πολιτική σκέψη, ανακαλύπτουμε τα σημάδια της βαθύτερης ασάφειας που χαρακτηρίζει τη σχέση φύση-υποκείμενο-κράτος. Αν από το ένα μέρος η νεότερη σκέψη είναι η ανακάλυψη της ανθρώπινης ιθαγένειας ως κατάσταση αλλά και ως όρος για την άσκηση του ελέγχου και της κυριαρχίας πάνω στη φύση, από το άλλο μέρος ο έλεγχος αυτός ωθεί τη φύση του ανθρώπου έξω απ' αυτόν τον ίδιο, και τελικά, η τεχνητή μίμηση της φύσης, το κράτος, καθίσταται αυτόνομο και μαζί μ' αυτό και το πολιτικό υποκείμενο, σε μια διάσταση ιδεολογικής-πολιτιστικής υπεροχής: ο μηχανισμός και η εργαλειωτικότητα του κράτους συνυπάρχουν με μια μεταφυσική τελεολογία για τη φύση, και η σχέση που έχει ο άνθρωπος με αυτήν, χρησιμεύει καταλυτικά, όπως έλεγε ο I. Kant, για να μας «ενεργοποιεί προκειμένου να επιτύχουμε στόχους υψηλότερους από εκείνους που η φύση μπορεί να μας δώσει». Κυρίως επειδή γεννιέται αναλαμβάνοντας ως κεντρική αξία την συντήρηση της ζωής, και κυρίως επειδή δεν εκπληρώνει απόλυτα το σκοπό αυτό, το νεότερο κράτος είναι συγχρόνως κράτος εργαλείο και κράτος της κουλτούρας: ο πόλεμος επουλώνει ένα τραύμα και συγχρόνως παράγει την ιδέα.

Με την κρίση του κράτους στα τέλη του 1800 τροποποιείται επίσης αυτή η δυναμική του παραδείγματος της πολιτικής σκέψης: μια όλο και πιο επίμονη εξελικτικιστική ανάγνωση του πολιτισμού, που έχει μεταφερθεί από μια α-

νεπιτήδευτη ιστορική και κοινωνική χρήση των δαρβινιστικών θεωριών, τονίζει, την εποχή του ιμπεριαλισμού, τους φυσικούς παράγοντες του πολέμου, σαν φυλετική σύγκρουση ή σύγκρουση καθοριζόμενη από γεωγραφικούς παράγοντες (η γεωπολιτική). Στη συνέχεια, ο θρίαμβος του κράτους-μηχανή και η επικράτηση μιας αντίληψης για τον πόλεμο που περιείχε κυρίαρχο το στοιχείο της τεχνικής, προκάλεσαν μια ερμηνεία που είναι συγχρόνως υπερπολιτική και υπερζωτική για το πολεμικό φαινόμενο, τον αποκαλούμενο ολοκληρωτικό πόλεμο που, ήδη από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, θέτει τους όρους για τον παγκόσμιο εμφύλιο πόλεμο και για την καταβύθιση των κλασικών μορφών της πολιτικής τάξης. Στη νέα πλανητική τάξη στην οποία ζούμε σήμερα, το πολιτικό γεγονός έχει χάσει πλέον τον παραγωγικό χαρακτήρα του, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες ο πόλεμος ελέγχεται ακόμα από την πολιτική: υπερβαίνοντας σήμερα τα σύνορα του κράτους (είτε στο «μίκρο»-επίπεδο της αντιπαράθεσης μεταξύ των υπερδυνάμεων ή μεταξύ κρατών, είτε στο «μίκρο»-επίπεδο της τρομοκρατίας) ο πόλεμος όχι μόνο καταστρέφει την παραδοσιακή σχέση προστασία-υποταγή, αλλά, μετασχηματιζόμενος σε ανεξέλεγκτη βία, αποκαλύπτει την ανεπάρκεια του κλασικού παραδείγματος. Μπροστά στην κατάσταση αυτή, κάποιοι από τους ερμηνευτές, έχουν την τάση να μη βλέπουν στην εμφάνιση της ολοκληρωτικής βίας την αποτυχία και τη δύση ολόκληρου του κρατικού οικοδομήματος, αλλά την εσωτερική αλήθειά του: η βία γίνεται κατά τον τρόπο αυτό το πρωπατορικό αμάρτημα και συγχρόνως το πεπρωμένο κάθε πολιτικής ένωσης, που επανέρχεται στη διάσταση της συμφωνίας του ανοσοουργήματος στο κέντρο της οποίας υπάρχει η αιματηρή θυσία, στον τυφλό κύκλο αποκαλύψεων και αποκρύψεων της ίδιας της βίας, που τείνει τελικά να καταστήσει ανεξέλεγκτη τη συνένωση και τον διαχωρισμό των ανθρώπων.

Σ' αυτό το πλαίσιο λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι μεταφορικές αναφορές στο ζωικό βασίλειο (αλεπούδες, λιοντάρια, λύκοι) με τις οποίες οι μεγάλοι νεότεροι πολιτικοί διανοητές θέλησαν να καταστήσουν σαφή την ιθαγένεια του ανθρώπου και την ανάγκη του να εξέλθει απ' αυτήν ή να την ελέγξει πολιτικά: και ακριβώς σ' αυτό το «λαμβάνονται σοβαρά» υπεισέρχονται οι ηθολογικές και κοινωνιοβιολογικές θεματολογίες για το ένστικτο του φόβου, τη διάθεση του Κάιν, την ανθρωποκτονία ως φυσική διάσταση του ανθρώπου. Πρόκειται αναμφισβήτητα για έναν επανακαθορισμό αλλά και μια εξαιρετική απλούστευση της σχέσης φύση-υποκείμενο-κράτος-πόλεμος, που τοποθετούν εκ νέου τη σχέση με μεθοδολογίες και παραδείγματα που θέτουν το πρόβλημα με πιο αρθρωμένο τρόπο, που αντιμετωπίζουν το ζήτημα της ιδιαιτερότητας του ανθρώπου σε σχέση με τη φύση —ζήτημα κεντρικό για τον ορισμό του πολέμου— με προϋποθέσεις που απέχουν πολύ από τον ιδεαλιστικό εξτρεμισμό

για την απόλυτη υπεροχή του ανθρώπου, όσο και από τον διανοητικό εξτρεμισμό μιας ολοκληρωτικής κουλτούρας για την ανθρώπινη ιθαγένεια.

2. Η πορεία μιας επιτυχημένης συνταγής

ΟΠΩΣ ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ Ο J-J. LANGENDORF «...Εκείνη την τόσο καθαρή ημέρα, ο von Lignitz αισθάνθηκε να τον διαπερνά ένας τρελλός ενθουσιασμός. Στράφηκε προς τον Clausewitz: Δεν γνωρίζω τίποτα για τη μοίρα που μας περιμένει. Βυθιζόμαστε στην απεραντοσύνη της ρώσικης στέπας. Είμαστε σε θέση να αντιμετωπίσουμε τον Ναπολέοντα, που φυσικά θα πάρει τη μορφή της μοίρας μας. Θα βρούμε σωτηρία; Μόνον ο Θεός μπορεί να το γνωρίζει, κι εγώ δεν θέλω να μπλέκομαι σε προφητείες. Αλλά αν ξαναδούμε το Βερολίνο κι αν ο πόλεμος τελειώσει με την πτώση του αετού, τότε μας περιμένει ένα μεγάλο καθήκον. Θα πρέπει να ορκισθούμε ειλικρινά ότι θα είμαστε οι θεμελιωτές της νέας μεταφυσικής του πολέμου».

Σε ό,τι αφορά την τοποθέτηση του προβλήματος, και τα ερωτηματικά που παρέμεναν αναπάντητα, το έργο του Clausewitz εγκαινιάζει ένα πεδίο έρευνας στην πολεμολογία, όπου οι πιο ενδιαφέρουσες αναλύσεις δεν είναι εκείνες που σχετίζονται με το αληθινό κοινωνιολογικό αντικείμενο —τον πόλεμο— αλλά εκείνες που αφορούν την έρευνα για τη διαλεκτική σχέση που υπάρχει μεταξύ πολέμου και πολιτικής, και που ως κίνητρο έχουν τη φιλοσοφική έρευνα και την πολιτική θεωρητικοποίηση. Η πραγματική δύναμη της πολεμολογίας του Clausewitz, συγκεκριμενοποιημένη στην περίφημη διατύπωση «ο πόλεμος δεν είναι παρά η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα», βρίσκεται στη διασκήψη της ανόδου στα έσχατα όρια, στην καθαρή έννοια του πολέμου όπως ερευνάται από τους πολέμους του Ναπολέοντα: η ενεργοποίηση και κινητοποίηση όλων των εθνικών πηγών, το αντάρτικο δίχως στρατώνες, αποτελούν τη ναπολεόντεια κληρονομιά την οποία ιστορεί ο Clausewitz, και η οποία προϋποθέτει το μεγαλύτερο βαθμό πολιτικοποίησης του πολέμου. Μπορεί να λεχθεί ότι η τύχη της «συνταγής» του Clausewitz συνίστατο κυρίως στις προσπάθειες που έγιναν για να ερμηνευθεί και να αναπτυχθεί μια σημασία που, στα πλαίσια του έργου, είναι σχεδόν Λαπαλισσιανή: ο πόλεμος είναι ένα από τα εργαλεία που έχει στη διάθεσή της η κρατική πολιτική. Εάν επρόκειτο για το ζήτημα των «κρατικών πολιτικών», το θέμα ίσως να μην παρουσίαζε τόσο ενδιαφέρον. Αλλά η τοποθέτηση του προβλήματος σε εποχή κρίσης, κρίση της έννοιας των ευρωπαϊκών κρατών, κρίση της ειρήνης των εκατό χρόνων, κρίση του *jus publicum europaeum*, συνεπιφέρει μια κρίση του λόγου του Clausewitz: η πραγματικότητα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου είναι η μέχρις εσχάτων

εχθρότητα που για μια ακόμη φορά επαναλαμβάνεται, όπου τόσο η αποφασιστική μάχη όσο και η διαπραγματεύση της ειρήνης υποκαθίστανται από την τακτική του πολέμου των χαρακωμάτων, συμβολικό αυλάκι που ανοίγεται μεταξύ των δυνάμεων, καθιστώντας αδύνατη την ειρήνη.

Στη σχέση μεταξύ πολιτικής και πολέμου, η απολυτότητα, σαν έννοια του πολέμου, δεν αφορά πια μόνο την άνοδο στα έσχατα όρια, όσο μάλλον τη νέα πολιτική συμπεριφορά που προέρχεται απ' αυτήν. Με την έννοια αυτή ο πόλεμος είναι πολιτική. Ο Clausewitz, περιορίζοντας στο καθαρά θεωρητικό πεδίο τη θέση του, μιλά για τον πόλεμο σαν συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα: ποτέ δεν λέει ότι ο πόλεμος και η πολιτική εξομοιώνονται και παραχωρεί στον πόλεμο, σαν στρατιώτης και τεχνικός πρώτα και μετά θεωρητικός, μια σχετική αυτονομία που βασίζεται στα μέσα τα οποία ακριβώς θα του επέτρεπαν να διακρίνεται από την πολιτική. Ο πόλεμος είναι ετερόνομος, χρωστά τη λογική του στην πολιτική, αλλά δεν είναι «πολιτική». Και όμως, η καθαρή έννοια του πολέμου, απομακρυσμένη ήδη από τα πρώτα χτυπήματα αλλά πάντοτε κρυμμένη στον πόλεμο, είναι αυτή που κυρίως επιτρέπει τη σύνδεση πολιτικής και πολέμου σε μια άλλη διάσταση ικανή να μετρά το νόημά του: ο μηχανισμός της έντασης, η άνοδος στα έσχατα όρια, αποδίδουν πολιτική αξία στην πολεμική πράξη. Αυτή η τελευταία έχει την τάση να αναλαμβάνει την ουσία του ίδιου του «πολιτικού»: από το βαθμό έντασης του πολιτικού περνά τόσο η απόφαση που κηρύσσει τον πόλεμο όσο και η λύση αυτού του τελευταίου. Έτσι η «πολιτικότητα», όπως δίδεται στον Clausewitz από την κρατική απόφαση σε περίπτωση πολέμου, ή από τον έλεγχο της κυβέρνησης καθ' όλη τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων, ως ορθολογική δραστηριότητα των υπεύθυνων ξεχωριστών ατόμων, καταλήγει σ' ένα κριτήριο εχθρικότητας που, με την πολεμική-πολιτική έννοια, οικοδομεί την ενότητα και δίδει το μέτρο της σχέσης μεταξύ πολιτικής και πολέμου, δηλαδή πολιτική-πόλεμος-πολιτική. Η κατώκτηση του C. Schmitt έχει θεμελιώδη σημασία για την ερμηνεία της έννοιας του ολοκληρωτικού πολέμου: επιπλέον η σύζευξη του ολοκληρωτικού πολέμου με την έννοια του πολιτικού εμφανίζεται ως αναπόφευκτος σταθμός προκειμένου να επαληθευθεί εάν και σε ποια έκταση η «πολιτική» μπορεί να εκπέσει σε «πολιτικό».

Έτσι, η έννοια περί του ολοκληρωτικού πολέμου στον Clausewitz από τη μια πλευρά, και η έννοια του πολιτικού στον C. Schmitt από την άλλη, μας οδηγούν στο να αναρωτηθούμε για τις δυνατότητες της πολιτικής στην εποχή μας: ειδικότερα, για τη δυνατότητα της πολιτικής να αποφύγει τον πόλεμο. Εκ των πραγμάτων, οι συγγραφείς τους οποίους εξετάζουμε στο δοκίμιο αυτό —Glucksmann, Schmitt, Deleuze και Guattari— δεν στρέφονται «εναντίον» του Clausewitz. δεν είναι οι «κατροπείς της συνταγής»: οι εργασίες τους

στοχεύουν μάλλον στην ολοκλήρωση του έργου του πρώσου στρατηγού, στην εμφάνιση της θεωρίας που φτιάχτηκε πρόχειρα και στα γρήγορα. Ορθόδοξος υπερασπιστής της «συνταγής» ο R. Αγοπ εξετάζεται σε αντίθεση προς τον Glucksmann, και επομένως για την ερμηνευτική αξία που έχει το περίβλεπτο έργο του «Να σκεφθούμε τον πόλεμο, Clausewitz», για το έργο του στρατηγού: ο Αγοπ υπερασπίζεται μέχρις εσχάτων την απόλυτη προτεραιότητα της πολιτικής, με την παραδοσιακή έννοια.

Ο Clausewitz ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο ο Ναπολέοντας διεξάγει τον πόλεμο: «Ο πόλεμος είναι μια πράξη βίας, στη χρήση της οποίας δεν υπάρχουν όρια: οι εμπόλεμοι επιβάλλουν νόμο· από το γεγονός αυτό προκύπτει και από την πλευρά του ενός και από την πλευρά του άλλου μια δραστηριότητα που λογικά θα πρέπει να οδηγήσει την κατάσταση στα άκρα». Στην πραγματικότητα, παρατηρεί ο στρατηγός, ο πόλεμος δεν είναι ποτέ μια μεμονωμένη πράξη, ότι «οι πιθανότητες για μια πραγματική ζωή» αντικαθίστανται από την τάση για την «άνοδο στα έσχατα όρια»... «Από τη στιγμή που οι δύο αντίπαλοι δεν είναι απλές αφαιρέσεις, αλλά πραγματικά κράτη και κυβερνήσεις, ο πόλεμος εξέρχεται από το ιδεατό πεδίο για να εισέλθει στο πεδίο της αιτιοκρατίας των πραγμάτων».

Στο σημείο αυτό ο Clausewitz ασχολείται με τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον πόλεμο και στον υπολογισμό των πιθανοτήτων, και εξετάζει δυο στοιχεία θεμελιώδους σημασίας, την αιτία και την τύχη: προπάντων αυτά τα δύο στοιχεία λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε «απ' όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, ο πόλεμος είναι εκείνος που περισσότερο μπορεί να συγκριθεί με μια παρτίδα με τραπουλόχαρτα». Αλλά, υποστηρίζοντάς το αυτό, ο στρατηγός σπεύδει να επιστρέψει στο κυρίως θέμα που αποτελεί το αντικείμενο της απόδειξής του, βεβαιώνοντας ότι: «ο πόλεμος ωστόσο παραμένει ένα σοβαρό μέσο που σχετίζεται μ' ένα σοβαρό σκοπό, ο πόλεμος δεν είναι παρά η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα... Για να αποφευχθούν εσφαλμένες αντιλήψεις, θα παρατηρήσουμε πως ό,τι ονομάσαμε φυσική τάση για πόλεμο, δεν το κάναμε από φιλοσοφική, ή καλύτερα λογική, άποψη, και δεν αναφέρεται απολύτως στην τάση των δυνάμεων που εμπλέκονται πραγματικά στη σύγκρουση, και θεωρούνται, για παράδειγμα, σαν το σύνολο ζωηρών επιθυμιών και συναισθημάτων εκείνων που πολεμούν. Είναι αλήθεια πως σε ορισμένες περιπτώσεις αυτά θα μπορούσαν να εξαφθούν σε τέτοιο σημείο ώστε δύσκολα θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στα πλαίσια που έχει χαράξει το πολιτικό σχέδιο: αλλά, γενικά, η αντίθεση αυτή δεν επαληθεύεται, επειδή η ύπαρξη τόσο δυναμικών τάσεων συνεπάγεται επίσης ένα επιβλητικό σχέδιο που να συμπίπτει μ' αυτές... Και εξ άλλου αν είναι αληθινό ότι σ' ένα ορισμένο είδος πολέμου η πολιτική φαίνεται να εξαφανίζεται εξ ολοκλήρου, ενώ σ' ένα

άλλο η πολιτική υπερισχύει, μπορούμε να βεβαιώσουμε πως και στις δύο περιπτώσεις ο πόλεμος αποτελεί μια πολιτική πράξη... ο πόλεμος δεν πρέπει να κατανοείται σαν κάτι που υπάρχει από μόνο του, αλλά ως πολιτικό εργαλείο. Μόνον εάν ξεκινήσουμε από την αντίληψη αυτή δεν θα έρθουμε σ' αντίφαση μ' ολόκληρη τη στρατιωτική ιστορία: αυτό είναι το μοναδικό κλειδί ορθολογικής ανάλυσης του μεγάλου αυτού βιβλίου».

Το «αποτέλεσμα για τη θεωρία» παρουσιάζεται τότε ως «μια περίεργη τριάδα που συντίθεται 1) από το στοιχείο της αρχέγονης βίας, δηλαδή τον πόλεμο, το μίσος και την εχθρότητα, που πρέπει να θεωρούνται σαν ένα τυφλό ένστικτο· 2) από το παιχνίδι των πιθανοτήτων και της αιτίας που αποτυπώνουν τον χαρακτήρα μιας ελεύθερης δραστηριότητας της ψυχής· 3) από την υποδεέστερη φύση του πολέμου ως πολεμικού εργαλείου, που τον επαναφέρει στον καθαρό και απλό λόγο. Η πρώτη από τις τρεις αυτές όψεις αντιστοιχεί στο λαό, η δεύτερη στον condottiero και στο στρατό του, η τρίτη στην κυβέρνηση. Οι ζωνές επιθυμίες που θα αρχίσουν να δοκιμάζονται στον πόλεμο θα πρέπει να υπάρχουν ήδη στα έθνη· το θάρρος και το ταλέντο εξαρτώνται από την ικανότητα του condottiero του στρατού· οι πολιτικοί σκοποί [κι εδώ ο Clausewitz με πολιτική εννοεί «την ευφύια του προσωποποιημένου κράτους»], αντιθέτως, αφορούν αποκλειστικά την κυβέρνηση».

Μετά από αυτή τη διαφωτιστική εισαγωγή ο στρατηγός προχωρά στην έκθεση, — που ως γνωστό παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό ανολοκλήρωτη —, της φαινομενολογίας της πολεμικής πράξης, διακρίνοντας πάντοτε με αυστηρό τρόπο ανάμεσα στο «πολεμικό ιδεώδες» και στον «πολιτικό σκοπό», δηλαδή ανάμεσα στον απόλυτο σκοπό και στο συγκεκριμένο σκοπό, για να καταλήξει τελικά, μετά από πολυώρη ιππασία, να ενισχύσει τις αρχικές έννοιες και να συγκεκριμενοποιήσει το λόγο, τη λογική και το χώρο, του πολέμου: «Κανείς δεν αγνοεί φυσικά ότι ο πόλεμος προέρχεται από τις πολιτικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των κυβερνήσεων και των λαών· αλλά, αξιωματικά, σκεπτόμαστε ότι με τον πόλεμο σταματά η πολιτική εργασία, και ότι παρεμβάλλεται μια διαφορετική κατάσταση πραγμάτων, που ρυθμίζεται μόνον από ίδιους νόμους. Βεβαιώνουμε αντιθέτως ότι ο πόλεμος δεν είναι παρά συνέχιση της πολιτικής εργασίας, στην οποία ανακατεύονται άλλα μέσα. Λέμε: ανακατεύονται άλλα μέσα, για να βεβαιώσουμε ότι η πολιτική εργασία δεν σταματά εξαιτίας του πολέμου, δεν μετασχηματίζεται σε κάτι το εντελώς διαφορετικό, αλλά συνεχίζει να αναπτύσσεται όποια κι αν είναι η μορφή των μέσων με τα οποία αυτή ισοδυναμεί· και πως οι γενικές γραμμές σύμφωνα με τις οποίες εξελίσσονται τα πολεμικά γεγονότα και με τις οποίες αυτά συνδέονται, δεν είναι παρά οι κύριες γραμμές της πολιτικής, που διεισδύουν μέσω του πολέμου, και αναπτύσσονται συνεχώς μέχρι την ειρήνη. Εξάλλου, με ποιο τρόπο

διαφορετικό θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητά τα πράγματα; Η διακοπή των διπλωματικών διακοινωνώσεων μπορεί ποτέ να σταματήσει τις πολιτικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων εθνών και των διαφόρων κυβερνήσεων; Ο πόλεμος είναι ίσως κάτι το διαφορετικό από ένα είδος γραφής ή νέας γλώσσας για να εκφραστεί η πολιτική σκέψη; Αυτή η γλώσσα έχει αναμφίβολα τη γραμματική της, αλλά δεν έχει δική της λογική».

Ο Clausewitz λοιπόν δεν αμφιβάλλει: το νόημα του πολέμου βρίσκεται στην πολιτική, «ο πόλεμος αποτελεί το τμήμα ενός άλλου συνόλου, και αυτό το σύνολο είναι η πολιτική». Το έργο κλείνει κατ' αυτό τον τρόπο: «Θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε την εξαφάνιση της πολιτικής με την έναρξη του πολέμου, μονάχα αν οι πόλεμοι δεν ήσαν παρά αγώνες αμείλικτοι, θανάσιμοι, γεννημένοι μόνο από την έννοια της εχθρότητας. Αλλά με τη σημερινή τους έννοια, οι πόλεμοι δεν είναι παρά εκδηλώσεις της ίδιας της πολιτικής, όπως αποδείξαμε προηγουμένως. Θα ήταν λοιπόν παράλογο να υποτάξουμε τις πολιτικές απόψεις στην στρατιωτική άποψη, αφού η πολιτική γέννησε τον πόλεμο· αυτή είναι ευφυΐα, ενώ ο πόλεμος δεν είναι παρά το εργαλείο· το αντίθετο θα προσέβαλε την ευθυκρισία. Δεν απομένει, λοιπόν, παρά να υποταχθεί η στρατιωτική άποψη στην πολιτική».

Ποιος είναι ο σκοπός του Clausewitz; Με το έργο του *Περί του Πολέμου* προσπαθεί να αποφύγει οποιαδήποτε θέση που υποστηρίζει την αυτονομία του πολέμου. Ο πόλεμος δεν γεννιέται από μια αυτοσχέδια απόφαση, αλλά συνδέεται άρρηκτα με την πολιτική απόφαση, δεν αρχίζει δίχως να υπάρχει ένας πολιτικός σκοπός ή ένα πολιτικό σχέδιο. Ο πόλεμος δεν είναι αυτόνομος από την πολιτική, δηλαδή από το περιβάλλον της μεσολάβησης και της ισοροπίας μεταξύ των κρατών, δεν αυτοτροφοδοτείται.

Ο Ναπολέοντας χάνει όταν, εμπιστευόμενος τα όπλα, χάνει από τα μάτια του το δρόμο της ισοροπίας, το σημείο στο οποίο αντικειμενικά μπορεί να φθάσει δίχως να διατρέξει τον κίνδυνο να καταστήσει μάταιη κάθε νίκη που μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε επιτύχει. Η τάση προς την «άνοδο στα έσχατα όρια» δεν επιτρέπει το παραμικρό λάθος, πολύ περισσότερο την καταστροφική ρήξη της ήδη επικίνδυνης ισοροπίας. Ο Clausewitz θαυμάζει τον Ναπολέοντα, τον «δάσκαλο» που διδάσκει τη σημασία της καταδίωξης και το πόσο σημαντική είναι η ολοκληρωτική καταστροφή των αντιπάλων δυνάμεων. Αλλά «ο πιο μεγάλος στρατηγός των νεότερων χρόνων» εμπλέκεται σε μια «παράλογη επιχείρηση», την εκστρατεία στη Ρωσία. Κανείς δεν υποστήριζε ότι η Ρωσία ήταν απόρθητη: όμως, ο Ναπολέοντας, αρχίζοντας ένα τόσο μεγάλο παιχνίδι, εκτίμησε λανθασμένα την κατάσταση και τα δεδομένα: «έπρεπε να είναι ακόμα ισχυρότερος» και περιορίστηκε σε σχεδιασμούς που δεν ξεπερνούσαν το επίπεδο της τακτικής. Με το να είναι τόσο περίπλοκη η πολιτική κατάσταση και

τόσο επικίνδυνο το στρατιωτικό παιχνίδι, το να μην επιτύχει να καταφέρει καίριο πλήγμα στον αντίπαλο ισοδυναμεί ήδη όχι τόσο με μια δική του «ήττα», αλλά με αληθινή «καταστροφή» που βρίσκεται σε κατάφωρη αντίθεση μ' αυτό που θα μπορούσε να φέρει τη νίκη. Σ' ό,τι αφορά τον πολιτικό υπολογισμό ο Ναπολέοντας υιοθέτησε μια στρατηγική που αναπόφευκτα δεν μπορούσε να τον οδηγήσει στη νίκη: σε κάθε πόλεμο τον αντίπαλο επιδιώκει να τον κτυπήσεις κλιμακωτά, αλλά όχι μέχρι του σημείου εκείνου στο οποίο ο στρατός, μολονότι νικηφόρος ή τουλάχιστον μη ηττημένος, «να μη μπορεί να διατηρηθεί σε ισορροπία... Όταν περάσει αυτό το όριο, όχι μόνο έχουμε χαμένη εργασία δίχως δυνατότητες για ακόμα περισσότερα αποτελέσματα, αλλά επίσης επίσημα προσπάθεια, αιτία αντιδράσεων...».

Ο Clausewitz θέλει να καθησυχάσει τον εαυτό του και την εποχή του αποδεικνύοντας ότι 1) ο πόλεμος δεν είναι αυτόνομος σε σχέση με την πολιτική και 2) ότι η «άνοδος στα έσχατα όρια» υποστηρίζεται από έναν συγκεκριμένο πολιτικό υπολογισμό. Και ο Ναπολέον δεν αποτελεί εξαίρεση: ο Clausewitz τοποθετεί την υποτιθέμενη αυτονομία του ναπολεοντείου εγχειρήματος στο πλαίσιο ενός πολιτικού υπολογισμού με παγκόσμια σημασία, και πιστεύει ότι ανταποκρίνεται στο σκοπό αυτό η προσφυγή στην ένοπλη σύγκρουση, η τυφλή εμπιστοσύνη του Ναπολέοντα στην τύχη των όπλων. Αυτό που πάντοτε προκαλεί αναστάτωση με τον Ναπολέοντα είναι η φαινομενική οντολογική αυτονομία της περιπέτειάς του: ο διαρκής πόλεμος στη θέση της διαρκούς επανάστασης, όπως την όρισε ο Μαρξ. Ο Clausewitz γνώριζε πολύ καλά τον ναπολεόντειο πόλεμο, ανομολόγητη συνέπεια της ρήξης που προκάλεσε η Γαλλική Επανάσταση, δεν μπορεί επίσης να αγνοούσε τον κίνδυνο που προερχόταν από κενό έτσι όπως πρόβαλε με το πρόβλημα της νομιμότητας, τη σύνθλιψη του διεθνούς δικαίου από τη μπότα της κυρίαρχης απόφασης, της αυτοκρατορικής: το έργο του επομένως ανταποκρίνεται στην ουσία όσο γίνεται στο σκοπό του.

Με την έννοια αυτή ο Clausewitz εμφανίζεται σαν φαινομενική φυσιογνωμία άξια της εποχής του: αυτός επικαλέστηκε τη δύναμη του πολέμου και προσπάθησε να εξακριβώσει το νόημά του. Αλλά το βιβλίο που κυκλοφόρησε δεν αποτελεί τίποτα άλλο από έναν εξορκισμό: η απόπειρα να εκθέσει μια μεταφυσική του πολέμου λύνει μόνο κατά το ήμισυ το πρόβλημα του πρακτικού λόγου (του τι συμβαίνει πράγματι) της πολεμικής δράσης. Τελικά η «συνταγή» αποκρύπτει, παρακωλύοντας μια θεωρητικοποίηση που θα ακολουθούσε ως συνέπεια, την εμπειρία του πολεμικού συμβάντος, ειδικά εάν χαρακτηρίζεται από μια βίαιη άνοδο στα έσχατα όρια, την καθοριστική συμβολή στην κατανόηση του νόηματος οποιασδήποτε πολιτικής που θα ακολουθήσει. Η σημασία της τάσης προς τον ολοκληρωτικό πόλεμο βρίσκεται κυρίως στη

δυνατότητα να μετασχηματισθεί η μονοδιάστατη λογική της «συνταγής» σε μια δυαδική λογική όπου πόλεμος και πολιτική παραπέμπουν ο ένας στην άλλη και αντιστρόφως, ακολουθώντας μια ιεράρχηση που σχηματίζεται ανάλογα με το βαθμό ανόδου στα έσχατα όρια. Πραγματευόμενος τον πόλεμο απλώς σε αναλογία με τη φαινομενολογία της πολιτικής, ο Clausewitz δεν πετυχαίνει να εξηγήσει ένα δεδομένο: το λόγο για τον οποίο ο Ναπολέοντας επιζητά με κάθε κόστος την καταστροφή του εχθρικού στρατού, και ότι μόνο μ' αυτό τον τρόπο μπορεί να διεκδικήσει τους πολιτικούς όρους στους οποίους πιστεύει καλύτερα. Αν ένα μεγάλο πολιτικό σχέδιο παριστά τη λογική της στρατηγικής του, που προβλέπει ακριβώς την καταστροφή της δύναμης του αντιπάλου, η επίτευξη του αποτελέσματος αυτού αποτελεί την *conditio sine qua non* της επόμενης πολιτικής κίνησης: κι αυτό σημαίνει ότι η επιτυχία στο πεδίο της μάχης αποτελεί προϋπόθεση της λογικής που θα καθορίσει όποια άλλη πολιτική κίνηση. Ο Clausewitz κατηγορεί τον Ναπολέοντα γιατί δεν αποδέχθηκε τον «πόλεμο της κυβέρνησης» και τους κανόνες της διεξαγωγής του πολέμου από την πολιτική κυβέρνηση, που αποτελεί την πεμπτούσια της εφαρμοσμένης λογικής στην πολεμική τέχνη: δηλαδή αυτός, ο Ναπολέοντας, είχε την αξίωση να αλλάξει τους κανόνες του παιχνιδιού. Με τον τρόπο με τον οποίο διεξήγαγε τον πόλεμο ο Ναπολέοντας έριξε φως στη σχέση αλληλοεξάρτησης των δύο όρων της «συνταγής»: ο πόλεμος εξαρτάται από την πολιτική τόσο όσο η πολιτική εξαρτάται από τον πόλεμο. Φυσικά, στην προοπτική αυτή, η λογική σχέση της «συνταγής», το πρωτείο της κρατικής πολιτικής σε σχέση με τον πόλεμο, κλονίζεται αλλά η εγυρωτότητά της δεν αμφισβητείται: το χειρότερο θα συμβεί όταν η τάση προς την απόλυτη εχθρότητα ως καθολικό κριτήριο για το πέρασμα από την πολιτική στον πόλεμο συμπεριληφθεί από τον C. Schmitt στο κριτήριο για το πολιτικό. Στο σημείο αυτό ο μόνος τρόπος για να διασωθεί η «συνταγή» από την ανατροπή είναι η κριτική της Έννοιας του Πολιτικού του C. Schmitt η οποία, δίχως να παραβλέπει τη θεωρητική σημασία, θα ρυθμίζει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τις εκοκρεμότητες με την πολιτική.

3. Η «συνταγή» σε σύγχρονες περιπέτειες

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ αποσυναρμολογεί τον «υπολογισμό της αποτροπής» αποκαλύπτοντας το ρητορικό περιεχόμενό του. Ο A. Glucksmann γράφει: «Δεν υπάρχουν πια χώροι για μετατροπή: οι επιδιώξεις των ειδικών εξαντλούνται στην κατανόηση των σφαλμάτων που έγιναν κατά τη διαμόρφωση του υπολογισμού και από τις δυο πλευρές. Αναρωτιόμαστε για το πώς

είναι δυνατό να δένει αυτή η ρητορική. Μεταξύ δυνάμεων που σπέρνουν τον όλεθρο ο διάλογος φαίνεται να είναι το πιο φυσικό πράγμα. Καλύτερα να (συν)εννοούμε παρά να σκοτώνουμε. Αλλά να εννοούμε τι; Πώς; Μπορεί να φαίνεται πολύ απλό: για να αποφευχθεί η μοιραία διαβάθμιση είναι απαραίτητο και επαρκές να παραμείνουμε σε επικοινωνία με τον αντίπαλο, να αποφευχθούν σφάλματα που μπορεί να οφείλονται στην υπερβολή ή σε λάθη, να επέλθει συμμετρία στο παιχνίδι. Υπέροχες αρχές. Ποιος ελέγχει την εφαρμογή τους; Ένας διαιτητής; Μια παγκόσμια κυβέρνηση; Η φρόνηση των εθνών;... Να επέλθει συμμετρία, να αποφευχθούν οι ακρότητες και τα σφάλματα, ιδού ποιές ήσαν ανέκαθεν οι καλές συμβουλές, κι όπως πάντοτε ανώφελες. Η παραδοσιακή ηθική ξεκινά από τη φρόνηση για να γίνει το μάθημα των εθνών: αυτή υποθέτει ότι η κατανόηση είναι αρκετή για να αποτραπεί ο πόλεμος. Και η πειθώ. Αντιθέτως, η εμπειρία από την ικανότητα για αποτροπή εισέρχεται στον αντίθετο δρόμο, αρχίζει από την παρανόηση, από τη μη κατανόηση, επινοεί έναν πόλεμο με τον οποίο αφανίζει όλους όσους πολεμούν. Απομένει να ανακαλυφθεί πώς, ξεκινώντας από την απόλυτη παράβαση, θα γίνει δυνατό να βρούμε ξανά την ειρήνη, τη συμμετρία, αποφεύγοντας υπερβολές και σφάλματα. Απομένει να ανακαλυφθεί το αδύνατο».

Ο Glucksmann ξεκινά την έρευνα για τη θρησκευτικότητα των δυτικών, τη θρησκεία του πολέμου, με τις *Συζητήσεις* του 1967, για να προσεγγίσει, με την κριτική στον Sade και τη διαδρομή μέσα από τους «δασκάλους της σκέψης», τον Soljenitsin και την αναγκαιότητα της πολιτικής συμμετοχής, την «αντι-ολοκληρωτική πράξη», ως μοναδική διέξοδο από μια κατάσταση που την καθορίζει η Βόμβα.

Σύμφωνα με την άποψη ότι δεν υπάρχει σύγχρονη ιδεολογία που να μπορεί να μεταφραστεί σε πράξη απελευθέρωσης (μάλλον η καθεμιά απ' αυτές μεταφράζεται στο αντίθετό της) βρίσκουμε στο έργο του Glucksmann την αντίληψη την οποία αυτός θεωρεί ως τη μεγάλη κατάκτηση του έργου του Clausewitz: την έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου. Η γλώσσα του πολέμου έχει νόημα μόνον εφόσον —πλαισιωμένη από την έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου, δηλαδή από την πάντοτε παρούσα δυνατότητα της ανόδου στα έσχατα όρια της σύγκρουσης— μπορεί να μεταφραστεί στη γλώσσα της πολιτικής. Στη μετά τον Clausewitz εποχή, ο πόλεμος χάνει —εξαιτίας του ότι συμπίπτει η έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου με τη συγκεκριμένη προοπτική, πραγματική, της ολοκληρωτικής καταστροφής την οποία μπορούσαν να προκαλέσουν τα σύγχρονα πολεμικά μέσα— την άμεση διαλεκτική σχέση του, την ίδια τη δυνατότητα να μεταφραστεί σε μορφές ειρήνης: πριν γίνει εργαλείο της πολιτικής, ο πόλεμος αποκτά διαφάνεια σ' ένα status των χαρακτηρισμάτων, ισοπεδώνεται από μιαν απόφαση που δεν είναι δυνατό ποτέ να ληφθεί. Αυτή

είναι η ουσία της διαδρομής από τη *Συζήτηση για τον πόλεμο* στον πρόσφατο επιτάφιο του έργου του *Ευρώπη 2004*, κατά την οποία ο Glucksmann στραβώνει όπως το φίδι που τρώει την ουρά του, ακριβώς όπως είναι σήμερα μπλοκαρισμένη η δομή της διαλεκτικής του Clausewitz.

Στις σημειώσεις αυτής της πένθιμης πορείας ας στρέψουμε την προσοχή μας στην ανάλυση που έκανε την *Συζήτηση* ένα best-seller. Η σπουδαιότητα αυτού του κειμένου για την ανάλυση του πολέμου είναι διπλή: πρώτον, γιατί ο Glucksmann διαβάζει τον Clausewitz χρησιμοποιώντας τον Hegel και, δεύτερον, επειδή αποδευκνύεται η αποτυχία κάθε θεωρίας για την κλιμάκωση. Ο Glucksmann εισάγει τον Hegel σαν επιδιορθωτή της νεότερης πολιτικής σκέψης: ο Hegel υπεισέρχεται ακριβώς εκεί όπου τα συστήματα των Hobbes και Rousseau εισέρχονται σε κρίση, και η επέμβασή του, κατά τον Glucksmann, είναι ιστορικής σημασίας: «Η νεότερη πολιτική σκέψη ξεκινά από το ποια είναι η ταυτότητα των διεθνών και υπερεθνικών σχέσεων, και σκέπτεται ανάλογα για την κοινή φύση της κοινωνίας και της γλώσσας φθάνοντας ως το βάθος της πάλης για το θάνατο. Αλλά η κατάσταση του πολέμου συνεχίζει να διαδίδεται τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και μεταξύ των υποκειμένων πάνω και κάτω από την κοινωνική ειρήνη: η κατάσταση της κοινωνίας δεν λύνει αλλά αντικαθιστά αυθαίρετα μια πάλη για το θάνατο που δεν μπορεί να ελέγξει. Μόνο ο Hegel αποφεύγει αυτό το λογικό άλμα σκεπτόμενος συγχρόνως όχι πια δύο αλλά τρία πράγματα: την καταγωγή της κοινωνίας, την καταγωγή της γλώσσας και την ουσία της πάλης για το θάνατο».

Γιατί ο Glucksmann αισθάνεται την ανάγκη να προσεγγίσει τον Clausewitz με το βαρύ εξοπλισμό της χειρελιανής *Φαινομενολογίας*; Η φιλοσοφία για το θάνατο αποτελεί θεμελιώδη σταθμό στην πορεία που ακολουθεί ο Glucksmann προκειμένου να ορίσει το «μονοθεϊσμό του πολέμου», δηλαδή τη θρησκεία στην οποία η Δύση αφιερώνει το καό της Βόμβας, καθιστώντας κατά τον τρόπο αυτό ρητορική ή αφασική τη συζήτηση που άνοιξε ο Clausewitz για τον πόλεμο. Ο Glucksmann διαβάζει στον Hegel ότι η πάλη για τον θάνατο μην έχοντας σημασία καθ' εαυτή, μη κατέχοντας δηλαδή ένα αυτόνομο νόημα, αποκτά και πάλι σημασία σαν λειτουργία του γλωσσικού νοήματος, και επομένως και πολιτιστική σημασία, πολιτική. Η γλώσσα καθαγιαζοντας το είναι-στο-χρόνο ως είναι-για-το-θάνατο, καθιστά κάθε άτομο ένα εν δυνάμει πολεμιστή, αφού η πάλη υπάρχει στη δομή της γλώσσας ως δυνατότητα που πάντοτε είναι παρούσα: πρόκειται για μια σημαντική λειτουργία που σήμερα ωστόσο, στη «μετα-οντολογική» εποχή, δρα σαν απορροφητήρας όλων των οντολογικών χαρακτηριστικών του Μοντέρνου: «Ο πόλεμος δεν έχει νόημα, έχει μια λειτουργία», γράφει ο Glucksmann στο έργο του *Συζήτηση για τον πόλεμο*, και συνεχίζει: «Μέσω αυτής της λειτουργίας, οι ιστορικές ιδιαιτερό-

τητες (λαοί, πολιτισμοί) και τα πρόσωπα (συνειδήσεις) επικοινωνούν. Ο πόλεμος δεν είναι μια από τις μορφές σχέσεων που μπορούν να προσεγγίσουν δυο σχεπτόμενες υπάρξεις, ο πόλεμος είναι η αρχέτυπη φόρμα, η δομή κάθε επικοινωνίας... Ο πόλεμος, του οποίου “η ανώτερη δοκιμή μέσω του θανάτου” οικοδομεί τη θεωρητική ευφυΐα, εξασφαλίζει έτσι διπλά τη δυνατότητα επικοινωνίας: τοποθετούμενος μπροστά στους αντιπάλους ο πόλεμος επιτρέπει το συγχρονισμό της έκφρασης και την αποδοχή του μηνύματος: διαφοροποιώντας το νικητή από τον ηττημένο, ο πόλεμος απαγορεύει να μιλούν τον ίδιο καιρό και οι δύο και οι φωνές τους καλύπτονται... Ο πόλεμος δεν έχει νόημα, δεν επιτρέπει τον ανθρωπισμό, η ηλιθιότητά του αποκαλύπτει μια βάση που προηγείται κάθε πολιτιστικού οικοδομήματος — σύμφωνα με την παράδοση, ο Hegel ονομάζει αυτή την απουσία νοήματος “φύση”. Παρ’ όλ’ αυτά ο πόλεμος είναι κατάσταση, προγενέστερο προϊόν, αλήθεια: ο πόλεμος είναι μια “σχέση θεμελιωμένη στο λόγο”. Πάνω σ’ αυτή την πέτρα η κοινωνία οικοδομεί το κράτος της... Ο πόλεμος γίνεται έτσι για τη ζωή ενός λαού “το στάδιο του καθρέπτη”. Η πάλη για το θάνατο, όπως είναι ο πόλεμος, δεν βρίσκει την αλήθειά της στη διαφορά που είναι το αποτέλεσμα του (νικητής-νικημένος, κύριος-δούλος) αλλά στην αδιαφορία (απάθεια) των πολεμιστών που αποτελεί τον κανόνα της σύγκρουσης... Στην πάλη για το θάνατο η γλώσσα δεν είναι μόνο ένα υποκατάστατο, αλλά η αναγκαία λύση. Η αναγκαιότητα αποδεικνύεται με μια περίφραση: η γλώσσα δεν προηγείται ούτε ακολουθεί την πάλη για το θάνατο, αλλά την εγκαινιάζει, την αναπτύσσει, την αποπερατώνει: η λύση της πάλης βρίσκεται στην πάλη επειδή η ίδια η πάλη δεν υπάρχει παρά στη γλώσσα... Στην πάλη οι αντίπαλοι αλληλοκατανοούνται, η γλώσσα δεν θεμελιώνει τη συμφωνία σε τίποτ’ άλλο: στη συμφωνία υπάρχει πάντοτε η δυνατότητα για σύγκρουση και για θάνατο. Η γλώσσα μπορεί να διακόψει την πάλη δίχως να τη μεταμορφώσει ή να την απωθήσει: καθιστώντας την διαφανή η γλώσσα μετασχηματίζει την αντίληψη περί της στρατηγικής σε ορθολογικό συμπέρασμα».

Αυτή η λειτουργία του πολιτικού μετασχηματισμού, χαρακτηριστική της γλώσσας, από την αντίληψη περί στρατηγικής ως την ορθολογική κατάληξη, γίνεται ρητορεία όταν τη γραμματική του πολέμου (άνοδος στα έσχατα όρια, κλπ.), υποκαθιστά η πυρηνική αποτροπή. Ο Glucksmann συγκεκριμενοποιεί στην αντίληψη περί του πολέμου το εργαλείο με το οποίο ανοίγει τη «συνταγή» του Clausewitz: ο βαθμός ανόδου στα έσχατα όρια, επιθετικός πόλος - αμυντικός πόλος, επιτρέπει στην πολεμική πράξη να «ερμηνεύεται» από τον πολιτικό ορθολογισμό. Η «συνταγή» του Clausewitz δεν ανατρέπεται, αλλά αναπτύσσεται: από την πολιτική στον πόλεμο και πάλι στην πολιτική χάρη στο νόημα του οποίου την εποπτεία έχει η πολεμική δράση. Στην εποχή της

πυρηνικής αποτροπής δεν έχουμε πλέον αυτή την ολοκλήρωση: η πάλη για το θάνατο, από δυνατότητα πάντοτε παρούσα ως λειτουργία της γλώσσας γίνεται διαυγής με τη ρητορική της ίδιας της γλώσσας. Η γλώσσα γυρίζει γύρω από την αδηράγγο πάλη για το θάνατο και ο ρόλος της αυξάνει σ' άμεση λειτουργία με την πολιτική της αποτροπής. Σ' αυτή την ανατροπή της λειτουργίας εμπλέκεται η λειτουργία της «συνταγής» του Clausewitz. Η συζήτηση για τον πόλεμο γίνεται συζήτηση περί του πολέμου. Ο A. Glucksmann γράφει: «Ειρωνεία για τον Clausewitz: η πολιτικο-στρατηγική συνέχιση είναι αντι-στρέψιμη, αν ο πολεμιστής δεν μπορεί να επιτύχει παρά μια πολιτική νίκη, ο κυβερνήτης προσδιορίζει τους σκοπούς του με μιαν ελευθερία που περιορίζεται από το “μέσο” που είχε την αξίωση να καθοδηγεί, και δεν πρέπει “να χάσει από τα μάτια του τον εχθρό”, διαφορετικά κινδυνεύει να ξαφνιασθεί από το “θεό του πολέμου”... Εκείνο που ο καθένας θέλει πολιτικά θα πρέπει να παραβάλλεται με αυτό που αυτός ο ίδιος θέλει στη στρατηγική: “Αν ο πόλεμος γίνεται μέρος της πολιτικής, αυτή θα αναλάβει φυσικά το χαρακτήρα του, και η πολιτική θα μπορέσει επίσης να φθάσει στο σημείο στο οποίο φθάνει ο πόλεμος με την ολοκληρωτική μορφή του...”... Κάθε πόλεμος είναι πολιτική, αλλά τον πόλεμο μπορεί να τον σκεφθεί κανείς μόνο του, χωρίς άλλες παραμέτρους, καθεαυτόν, το “νόημά” του... Ο Clausewitz θέτει εντός θεωρητικών παρενθέσεων την πολιτική συζήτηση όχι για να διακηρύξει την πραγματική ανεξαρτησία της πολεμικής πράξης, αλλά για να αφαιρέσει από τις αληθινές απαιτήσεις της “αντίληψης για τον πόλεμο” την ανάγκη και τη δυνατότητα να υποτάξει κάθε συγκεκριμένο πόλεμο, σε μια πολιτική επιπόνηση».

Όπως είδαμε, ο βαθμός ανόδου στα έσχατα όρια επιτρέπει, στην εποχή του Clausewitz, την πραγματοποίηση της συζήτησης για τον πόλεμο, χάρη στη δυνατότητα που υπάρχει να μεταφρασθεί η πολιτική σε όρους στρατηγικής και χάρη στη δυνατότητα να μεταφραστούν επίσης τα αποτελέσματα αυτών των όρων σε πολιτική. Οι θεωρητικοί της κλιμάκωσης, στη μετά τον Clausewitz εποχή, τείνουν εκ νέου να ανταποκριθούν και να αποδώσουν σε κάθε βαθμό της «κλίμακας» μια πολιτική κίνηση. Ο Glucksmann διαγράφει αυτή την απόπειρα αποδεκνύοντας ότι η κλίμακα δεν μπορεί να υπολογισθεί με στρατηγικούς όρους, και συνεπώς ούτε και με τους όρους της «κλασικής» κρατικής πολιτικής, στο μέτρο που ο ελάχιστος βαθμός της συμπίπτει με τον μεγαλύτερο: με την εκτόξευση του πρώτου βλήματος ακολουθούν κατ' ανάγκη όλα τα άλλα.

Η εχθρότητα που προκλήθηκε κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου κορυφώθηκε με το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, σα συνέχιση των γεγονότων που δεν μετρώνται με τους όρους του Clausewitz, δημιουργώντας την κληρονομιά της Βόμβας. Αυτό το όπλο παγιοποίησε την απόλυτη εχθρό-

τητα σε διαρκή εχθρότητα ανεξαρτοποιώντας την κρατική πολιτική από τη στρατιωτική ευελιξία. Έτσι, ο C. M. Santoro γράφει ότι στην πραγματικότητα ο «πόλεμος που δυνατόν να γίνει» έχει αρχίσει σήμερα ως κατάσταση (με την έννοια την οποία αποδίδει στον όρο ο Schmitt σ' αντίθεση προς τον πόλεμο ως «δράση») στο βαθμό που πρόκειται για έναν ολοκληρωτικό πυρηνικό πόλεμο που δυνατό να γίνει. Το πυρηνικό μέσο διαιώνίζει την εχθρότητα ως status ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς και εμποδίζει οποιαδήποτε μεσολάβηση που δεν έχει το χαρακτήρα της αποτροπής: η ορθολογική συζήτηση-για-τον-πόλεμο γίνεται συζήτηση-περί-του-πολέμου για την χαρακτηριστική ορθολογική αδυναμία του. Αν η στρατηγική της αποτροπής γίνεται το ομοίωμα της στρατηγικής του Clausewitz, οι ρητορικές φόρμες του γίνονται τα εργαλεία μιας πολιτικής π-γκοσμίου τρόμου, όπου οι δύο «αδελφοί εχθροί» κυριαρχούν συγκρουόμενοι: «Δεν υπάρχει στρατηγική κλίμακα, ούτε ένα σύνολο “παιγνίων” στα οποία η δυνατότητα αποτροπής θα μπορούσε να ισχύει για να ρυθμίζει και να προβλέπει την πορεία των αντιπάλων», γράφει ο A. Glucksmann στο *Συζήτηση*, και συνεχίζει: «Γι' αυτό, κάθε πυρηνική στρατηγική διακρίνεται κατά τρόπο αρνητικό από την πολιτική που την προσδιορίζει και από τα μαθηματικά που την καθοδηγούν. Απομένει να ανακαλυφθεί η θετική τάξη αυτής της ρητορικής, που της προσδίδει τη φαινομενικότητα μιας θεωρίας για την απόφαση και που, από αυτήν, σχηματίζεται μονάχα το μέσο της έκφρασης —αλλά ένα μέσο έκφρασης απαραίτητο, το μόνο— μιας κεντρικής πολιτικής για την ισορροπία του τρόμου... Το λάθος της πυρηνικής στρατηγικής δεν συνίσταται στο ότι δεν είναι δυνατό να μετρηθεί με ποσοτικούς όρους, καμιά στρατηγική δεν μπορεί να περιορισθεί σ' αυτό. Αλλά στο ότι δεν είναι ενεργός: η στρατηγική του Clausewitz επέτρεπε να οριστεί το πλεονέκτημα ή η ισορροπία ενός συσχετισμού δυνάμεων· ο στρατηγικός υπολογισμός δεν γινόταν στη βάση των φυσικών ποσοτήτων αλλά στη βάση “ποιοτικών” στρατηγικών πηγών, που συνδέονταν λειτουργικά με τις δυνάμεις που ήσαν ικανές να εκτιμήσουν τις δυνατότητες και τις ασυμμετρίες της επίθεσης και της άμυνας. Ο υπολογισμός της πυρηνικής στρατηγικής δεν εκτελείται ποτέ· όταν προτείνει έναν “κίνδυνο που έχει υπολογισθεί”, δεν υπολογίζει τίποτα· όταν επικαλείται τη “διπλωματία της βίας”, δεν είναι αυτή που προμηθεύει στη βία το μέτρο της και προσδιορίζει την έκτασή της. Οι ρητορικές έννοιές του μπορούν να αιτιολογήσουν οποιαδήποτε συγκεκριμένη χειρουργική επιχείρηση· χρησιμοποιώντας την πυρηνική στρατηγική σαν απλό μέσο έκφρασης, η πολιτική, πίσω απ' αυτήν, υπολογίζει, δρα, αποφασίζει».

Ο R. Αγοπ στο έργο του *Να σκεφθούμε τον πόλεμο* τονίζει: «Ο Glucksmann επινόησε έναν αυτόνομο στρατηγικό (στρατιωτικό) υπολογισμό στον Clausewitz, τον δανείστηκε σαν σχέδιο από αμερικανούς στρατηγούς, ανακα-

λύπτοντας τελικά την αποτυχία του: εν τέλει δεν πρόκειται να θεωρητικο-λογούμε αφηρημένα για την αποτροπή, αλλά να γνωρίζουμε τι μπορεί να αποτρέψει τι, από τι πράγμα, μέσα από ποιες απειλές, σε ποιες συνθήκες». Για το λόγο αυτό ο Αγον θεωρεί ανώφελο το θεωρητικό καλπασμό του παλιού μαθητή του Glucksmann. Φυσικά, η αντίρρηση για τον τρόπο με τον οποίο πραγματεύεται ο Glucksmann το κείμενο του Clausewitz, βρίσκεται στο γεγονός ότι η πολιτική μπορεί κάλλιστα να συνεχίσει να χειρίζεται την πολεμική πράξη, ακόμη, έστω, και μόνο σαν απειλή ή σαν υποκρισία. Απομένει να δούμε αν η άποψη αυτή δεν επιφέρει βλάβες στο χρόνο και στο χώρο εφαρμογής της πολιτικής με όρους στρατηγικής, όπως φαίνεται να πιστεύει ο Αγον: «Το ερώτημα το οποίο συνεχίζει να θέτει ο Glucksmann —ποιος περιορίζει τους πολέμους με περιορισμένη διάρκεια;— δεν συνεπάγεται στην πυρηνική εποχή μια διαφορετική απάντηση από εκείνη που θα δινόταν στην εποχή του Ναπολέοντα: την πολιτική εφευρετικότητα και συμφωνία. Η απάντηση δεν έχει αλλάξει, ούτε και ο κίνδυνος», δηλαδή ποιος μπορεί να αποτρέψει ποιον, από τι πράγμα, μέσα από ποιες απειλές, σε ποιες συνθήκες.

Ο R. Agon επιμένει και ενισχύει κυριολεκτικά την «συνταγή» του Clausewitz, αποδίδοντάς της μια όλο και πιο επίκαιρη ζωτικότητα, κυρίως στο μέτρο που αμφισβητεί τη «μεγαλύτερη πολιτικότητα» που αποδίδεται στην πυρηνική ένταση. Για τον Αγον η άνοδος στα έσχατα όρια δεν αποτελεί, όπως αντίθετα διαπιστώνει ο Glucksmann στον Clausewitz, το κριτήριο που θα επιτρέψει την εναλλαγή πολιτική-πόλεμος και πόλεμος-πολιτική. Η διαχείριση των περιφερειακών συγκρούσεων στα πλαίσια της διαρκούς προσποίησης της σύγκρουσης Ανατολή-Δύση δεν έχει τίποτα το ρητορικό κι ακόμα λιγότερο δείχνει ότι «η υπερεθνική σχέση σαν τέτοια, δηλαδή η υπερεθνική σχέση στην ουσία της, συνεπάγεται την πάλη για το θάνατο, όπως ακριβώς οι τρέχουσες εκφράσεις του ψυχολογικού πολέμου ή του οικονομικού πολέμου δεν μπορούν να ληφθούν *stricto sensu*: με άλλα λόγια, ο πόλεμος δεν συνεχίζεται όταν τα όπλα αποκτούν κακή φήμη». Μια επίπληξη που θα συμφωνούσε περισσότερο αν αναφερόταν στον Schmitt παρά στον Glucksmann. Τελικά, κατά τον Αγον, του οποίου η πίστη στην πολιτική ως ορθολογική και οργανωτική επιστήμη του κόσμου παραμένει αταλάντευτη όσο και εκείνη του Clausewitz, δεν αλλάζει τίποτα: «Το μοναδικό ανθρώπινο νόημα της πάλης για το θάνατο, είναι η αναγνώριση του νικητή από τη μεριά του ηττημένου: η εξαφάνιση των λαών με πυρηνικά όπλα δεν θα άφηνε τίποτα άλλο παρά μολυσμένα ερείπια... Οι μαρξιστές-λενινιστές και οι δυτικοί σκέπτονται τον κόσμο με διαφορετικές κατηγορίες αλλά όχι μέχρι του σημείου να χάνουν κάθε επαφή. Και οι μεν και οι δε δέχονται ότι τα πυρηνικά όπλα τείνουν στην αποτροπή αλλά όχι και στην απόφαση. Τίποτα δεν υπάρχει που να εμποδίζει

τους δυτικούς να καταλαβαίνουν ότι ο πολιτικός σκοπός τους δεν απαιτεί ούτε τη χρήση των πυρηνικών όπλων ούτε τη φυσική καταστροφή του εχθρού».

«Στο μέτρο στο οποίο δεν γίνεται διάκριση μεταξύ στρατηγικής και καθοδήγησης του πολέμου, η στρατηγική μεταβάλλεται κατ' ανάγκη ανάλογα με τον πολιτικό σκοπό. Η στρατιωτική επιλογή τοποθετείται στο σημείο διατομής των πολιτικών και των στρατιωτικών θεωρήσεων».

Εκθέτοντας την άποψή του για τη στρατηγική, οπωσδήποτε με τους όρους του Clausewitz, ο Αγοπ προσπαθεί να λύσει την εκαφερότητα που υπάρχει σχετικά με την έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου, την καθαρή έννοια του πολέμου που, όπως ήδη την είχε σκεφθεί ο Clausewitz σαν μέτρο της «πολιτικότητας» του πολέμου, θέτει κατά τον Glucksmann μια μοιραία υποθήκη για το μέλλον της «συνταγής»: και δεν πρόκειται για τη δυνατότητα να αντιστραφεί στο αντίθετό της, όσο για το ότι δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με συγκεκριμένο τρόπο, όταν στην έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου επιτίθεται το ατομικό μέσο.

Έχουμε καθαρά την αίσθηση ότι πίσω από την αξιολήλυτη σύνεση του μεγάλου γάλλου δασκάλου κρύβεται το πόσο ακατανόητη γίνεται η συζήτηση του Glucksmann, η προσπάθειά του να συνδέσει τη χειρελιανή διαλεκτική με τη στρατηγική του Clausewitz. Για τον Clausewitz επίσης ο πόλεμος που εξωθεί στα έσχατα όρια μπορεί να κατανοείται και ο χειρισμός του να γίνεται επίσης με όρους πολιτικής. Οι πόλεμοι του αιώνα μας που ορίζονται «ολοκληρωτικοί» (δηλαδή βρίσκονται πάρα πολύ κοντά στην καθαρή έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου, στην αντι-οικονομική δαπάνη, σαν κινητοποίηση κάθε πηγής για την ανατροπή με οποιοδήποτε κόστος του αντιπάλου) κατενοήθησαν πάντοτε με όρους πολιτικής και στη βάση πολιτικών σκοπών και επιδιώξεων. Οι πόλεμοι αυτοί, όμως, δείχνουν ότι καθώς πλησιάζουμε τα έσχατα όρια γίνεται όλο και πιο δύσκολο να διακρίνουμε το χώρο της κρατικής πολιτικής. Αυτή η τελευταία, αντί να διευθύνει κάθε επόμενη κίνηση, αυξάνει την εξάρτησή της από την έκβαση του παιχνιδιού «όλα για όλα»: δεν εξαφανίζεται αλλά προσλαμβάνει χαρακτήρα άμεσης εξάρτησης, δηλαδή σχεδόν απόλυτης, από το γεγονός ότι η απόφαση εγκαταλείπεται στο πεδίο της μάχης.

Ο Glucksmann παρεμβαίνει στο σημείο αυτό, υποστηρίζοντας ότι στην εποχή της πυρηνικής αποτροπής, η προοπτική της ισορροπίας ανάμεσα στη βέβαιη καταστροφή αμοτερόνων και στην έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου, καθ' εαυτή αφηρημένη, προσδιορίζει εκ των πραγμάτων την έλλειψη δυνατότητας για συζήτηση γύρω από τη στρατηγική όπως την κατανοεί ο Clausewitz. Σήμερα, τελικά, η πολιτική συζήτηση για τον πόλεμο δεν επιτρέπει (τουλάχιστον όχι ακόμα) να πραγματοποιηθεί με συγκεκριμένο τρόπο η συζήτηση αυτή, αλλά μάλλον αισθάνεται την απόλυτη ανάγκη να την αποφυγεί. Η εικόνα

της σημερινής διεθνούς πολιτικής είναι μια εικόνα αρνητική σε σχέση με την εικόνα της κρατικής πολιτικής που υπήρχε στο περιβάλλον της ευρωπαϊκής συμφωνίας των εθνών: το παιχνίδι για τις δυνατότητες αντικαθιστά η έλλειψη δυνατότητας από τη μεριά του παιχνιδιού.

4. Μια άλλη διάσταση: η έννοια του πολιτικού

«Ο CLAUSEWITZ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ, φθάνει στο σημείο να επανασυμφιλιώνει την ιστορία με την ιδέα, όχι με τον τρόπο του Hegel, αλλά σύμφωνα με το σχέδιο του Montesquieu ή του Max Weber. Αυτός δεν έγραφε ποτέ, και πιθανότατα ποτέ δεν πίστευε, πως η ιδέα πραγματώνεται μέσα από τις περιπέτειες των αγώνων μεταξύ των ανθρώπων». Αυτή η θέση του R. Agon δύσκολα θα μπορούσε να υποστηριχθεί από κάποιον όπως ο Carl Schmitt. Στο έργο αυτού του δημιουργού, τελικά, ο πόλεμος είναι ένα εργαλείο της πολιτικής στο μέτρο που συμεριζεται την ιδέα της, τη διάκριση μεταξύ φίλου και εχθρού: πόλεμος και πολιτική τείνουν λοιπόν στη «διαφθορά» και το ζευγάρι φίλος-εχθρός κατέχει κεντρική σημασία. Στο έργο του *Η Έννοια του πολιτικού*, ο C. Schmitt γράφει: «Ο πόλεμος δεν είναι λοιπόν σκοπός ή όριο ή ακόμη μόνο περιεχόμενο της πολιτικής, αλλά είναι η πάντοτε παρούσα ως πραγματική δυνατότητα προϋπόθεσή της, που καθορίζει με μερικό τρόπο τη σκέψη και τη δράση του ανθρώπου προκαλώντας έτσι μια ειδική πολιτική συμπεριφορά... Ο Clausewitz γράφει: “Ο πόλεμος δεν είναι παρά η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα”. Γι’ αυτόν ο πόλεμος είναι ένα απλό εργαλείο της πολιτικής. Αυτό είναι δίχως αμφιβολία αληθινό, αλλά κατ’ αυτό τον τρόπο δεν έχει ακόμα καλλιεργηθεί εντελώς η σημασία που αποκτά για την κατανόηση της ουσίας της πολιτικής. Παρατηρώντας καλύτερα, για τον Clausewitz ο πόλεμος δεν είναι απλώς ένα από τα πολλά εργαλεία, αλλά η ultima ratio του ζεύγους φίλος-εχθρός. Ο πόλεμος έχει τη δική του “γραμματική”, αλλά το “μυαλό” του συνεχίζει να είναι η πολιτική: ο πόλεμος δηλαδή δεν έχει προικισθεί με μια “δική του λογική”. Αυτή η τελευταία μπορεί να κατασκευασθεί μόνον από τις έννοιες του φίλου και του εχθρού, των οποίων η κεντρική σημασία που έχουν για το πολιτικό φαινόμενο φωτίστηκε όταν ο Clausewitz επιβεβαίωνε πως: “Αν ο πόλεμος εισέρχεται στην πολιτική, αυτή θα προσλάβει επίσης το χαρακτήρα του. Όσο περισσότερο η πολιτική κατακτά διάσταση και ισχύ, τόσο περισσότερο θα μεγαλώνει ο πόλεμος: και αυτή η διαδικασία μπορεί να κορυφωθεί ως το σημείο εκείνο στο οποίο ο πόλεμος παίρνει την ολοκληρωτική μορφή του”... Ακόμα και σήμερα η περίπτωση του πολέμου είναι η “κριτική περίπτωση”. Μπορούμε να πούμε ότι εδώ, όπως και σε

άλλες περιπτώσεις, κυρίως η περίπτωση του έκτακτου μπορεί να αποκαλύψει τον πυρήνα των πραγμάτων. Τελικά μόνο στην πραγματική πάλη εκδηλώνεται η ακραία συνέχεια της πολιτικής σύζευξης φίλου-εχθρού. Απ' αυτή την ακραία δυνατότητα η ζωή του ανθρώπου αποκτά την ειδικά πολιτική τάση της... Το "πολιτικό" δε συνίσταται στην ίδια την πάλη, αλλά, όπως έχει λεχθεί, συνίσταται στο ότι έχει συνειδητοποιηθεί η ιδιαίτερη κατάσταση που δημιουργήθηκε, στο καθήκον, τελικά, να διακρίνουμε καθαρά φίλο και εχθρό».

Μιλώντας με τους όρους αυτούς για τον πόλεμο ο Schmitt δεν εγκωμιάζει το κλίμα που επεκράτησε στη Γερμανία μετά τη συνθήκη των Βερσαλιών με τους επονεϊδιστούς όρους που επέβαλε. Κυρίως στο σχόλιό του για τον Clausewitz ξεκαθαρίζει το νόημα του ζεύγους φίλος-εχθρός: με τον πόλεμο το πολιτικό επιτυγχάνει ένα κρυστάλλινο status, καθαρίζεται από κάθε σκουριά της «συμβατικής πολιτικής». Σ' αναφορά με την περίπτωση του πολέμου η πολιτική ανακαλύπτει την όψη της ουσίας της, δηλαδή τον ανταγωνισμό φίλου-εχθρού· η τάση για τα έσχατα όρια, που στον Clausewitz αντιπροσωπεύει τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα του πολέμου, στον Schmitt γίνεται κριτήριο του πολιτικού, του οποίου προϋπόθεση είναι ο πόλεμος. Αλλά και «Το πολιτικό γίνεται με τη σειρά του προϋπόθεση της "έννοιας του κράτους"». Για τη θεωρητικοποίηση του Schmitt είναι θεμελιώδους σημασίας η διάκριση μεταξύ «πολιτικής» και «πολιτικού»: το κριτήριο της εχθρότητας, η ικανότητα δηλαδή να διακρίνουμε μεταξύ φίλου και εχθρού (προϋπάρχει ως έννοια), είτε σε σχέση με τον πόλεμο είτε με την κρατική πολιτική. Το πολιτικό εμφανίζεται ως δηλωτικό της πολιτικής δράσης, πέρα από το οποιοδήποτε ιδεολογικό περιεχόμενο που μπορεί να εκφράζει η πολιτική· είναι μια προϋπόθεση με οντολογική αξία. Ο πλούτος που περικλείει η Έννοια του Schmitt είναι προφανής: το πολιτικό συγκεφαλαιώνεται με την απόφαση για την κατάσταση έκτακτου ανάγκης, δηλαδή για την περίπτωση του πολέμου ή της επανάστασης. Η προσφυγή στον πόλεμο, η βουτιά στην πάλη για το θάνατο, επιτρέπει στους ανθρώπους να μη χάσουν το θραύσμα στο οποίο θεμελιώνεται η πολιτική μεσολάβηση: ουσιαστικά την έλλειψη δυνατότητας για επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Την απόλυτη εχθρότητα, υπογραμμίζει ο Schmitt. Ωστόσο, θα πρέπει να σταθούμε στο γεγονός ότι ο Schmitt μας έδωσε ένα «Hobbes του εικοστού αιώνα, ένα Hobbes που τον έκαμε εξ ολοκλήρου σύγχρονο».

Στην κριτική του για τη λαϊκοποίηση της πολιτικής θεολογίας, ο Schmitt ξεπερνά τη φάση του συμβολαίου που αποτελεί την παραστάδα του συστήματος του Hobbes. Το ερώτημα για την κυριαρχία τίθεται με διαφορετικό τρόπο στον Hobbes, με την έννοια ότι η απόφαση πρέπει πάντα να λογαριάζεται με την πολιτική μεσολάβηση το νόημα της οποίας συνιστούν οι θεμελιώδεις συνθήκες και συμφωνίες. Καθώς με την πάροδο του χρόνου ξεπερά-

στηρε η ιδεολογική αξία αυτού του νόηματος, ο Schmitt περιορίσθηκε μόνο στο ερώτημα για την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης αλλά, αγνοώντας τη «στάση» της συμφωνίας, το σύστημά του λάμπει από την επανάσταση ή και τον πόλεμο σαν καθοριστική αιτιολόγηση της συμφωνίας, ως διαρκής επανάσταση ή και πόλεμος.

Στο νομιναλιστικό σχήμα του Hobbes, ο Λεβιάθαν, που προερχόταν από την κρίσιμη κατάσταση, αναμενόταν ότι θα περάσει στην κατάσταση εκτάκτου ανάγκης: τελικά, ο υπήκοος, ως συμβαλλόμενος με τους ομοίους του στη συμφωνία για ενότητα, έχει τη δυνατότητα να αμφισβητήσει βασιζόμενος στα δικαιώματα που απορρέουν από τη φύση την απόφαση του κυρίαρχου. Όσο κι αν είναι απόλυτος ο κυρίαρχος απολαμβάνει μόνο μιας φαινομενικής αυτονομίας, δίχως να καταφέρνει να ξεφεύγει από τη σκιά του συμβολαίου (του οποίου είναι εγγυητής έστω κι αν δεν το έχει υπογράψει). Το συμβόλαιο είναι ο δομικός φορέας που δίνει μορφή στην ίδια την αυτονομία του Λεβιάθαν. Το εννοιολογικό εύρος —που στη συνέχεια γίνεται επίσης ιδεολογικό εύρος— του Λεβιάθαν δε βρίσκεται στο ερώτημα: «Ποιος κυβερνά στην κατάσταση εκτάκτου ανάγκης;» όσο στο ερώτημα που προηγείται και ακριβέστερα: «Ποιος κυβερνά όταν ο κυρίαρχος υπολείπεται των όρων που στοιχειοθετούν τη συμφωνία;» Αυτή η τελευταία ερώτηση έχει συνταγματική σημασία, δείχνει από τη μεριά των υπηκόων μια πολιτική σκέψη που προεικονίζει την έκρηξη της ίδιας της ολοκληρωτικής κατάστασης, ενώ το πρώτο ερώτημα —το οποίο είναι το μόνο που θα απασχολήσει στη συνέχεια τον Schmitt— δείχνει ήδη στην πράξη την πολεμική ή και επαναστατική φάση· αυτή η διαφορά (διπλό ερώτημα στον Hobbes, μοναδικό ζήτημα στον Schmitt) βρίσκει την κατάληξή της στην Έννοια του Schmitt.

Η χρυσή περίοδος της Έννοιας είναι η εικοσαετία μεταξύ των δυο παγκοσμίων πολέμων. Η κατάσταση της διεθνούς πολιτικής επιτρέπει τη ζύμωση γύρω από τη «συνταγή» του Clausewitz ως το έσχατο σημείο: την ολική εχθρότητα ως πραγματική δυνατότητα. Η πολιτική μετασχηματίζεται στο νόημά της, το «πολιτικό» και αυτό, σε μια σύμπτωση ανάμεσα στην ικανότητα για απόφαση και στον περιορισμό αυτής της ικανότητας, τείνει να γίνει ο κοινός παρονομαστής πολιτικής και πολέμου. Στο φως της κριτικής του για το *jus publicum europaeum*, φαίνεται ότι για τον Schmitt η Έννοια δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα στρατήγημα για να υποστηρίξει την κλασική αντίληψη για το κράτος με μια επαναστατική πολιτική (εθνικοσοσιαλιστική στην περίπτωση του) που να μην έχει ως αντικείμενο τη διαχείριση, τη συντήρηση και τη γραφειοκρατική-διουρητική ανάπτυξη του κράτους, αλλά τον πόλεμο. Περιορίζοντας το πολιτικό στην αντίληψη για το ζεύγος φίλος-εχθρός, ο Schmitt όχι μόνο παρουσιάζει την πολιτική απόφαση σαν καθαρή επέμβαση, στο

χώρο που οικοδομείται από το κοινωνικό και το οικονομικό που όμως αιτιολογεί την επέμβαση, αλλά επίσης δείχνει ότι ο πόλεμος αποτελεί τον έσχατο όρο επιβίωσης του κράτους, τον δράστη της λογικής του αφού χάνεται το νόημα οποιασδήποτε άλλης συμβατικής γλώσσας για τη μεσολάβηση. Όμως η ικανότητα για λήψη απόφασης δεν αρκεί για να υπολογιστεί αυτή η ίδια η ικανότητα: όταν χαθεί κάθε σχέση με διαφωτιστικές αξίες καταδικάζεται, παρά και κυρίως για τον πραγματισμό της, σε μύθο.

Παρατηρήθηκε ότι ο Schmitt δεν περιέχεται στον Clausewitz και όμως, η καθαρή έννοια περί πολέμου διευκολύνει τη διαδρομή που ακολουθεί ο C. Schmitt και, γεγονός ακόμη πιο σημαντικό, η έννοια του πολέμου στον Schmitt έχει αξία μόνο σ' ένα κλαουζεβιτσιανό σύμπαν — αν και σε μια εποχή οριακή για την κλαουζεβιτσιανή έννοια, και κυρίως γι' αυτό. Ο Schmitt βλέπει σαν κληρονομιά του πρώτου παγκοσμίου πολέμου την ισορροπία ανάμεσα στη λειτουργία της πολιτικής (τον πόλεμο) και την έννοια, ή κριτήριο της ίδιας της πολιτικής (το ζευγάρι φίλος-εχθρός). Κατ' αυτό τον τρόπο ο πόλεμος, αντί να είναι ένα από τα εργαλεία της πολιτικής, γίνεται το εργαλείο, το κριτήριό της. Ο πόλεμος δεν είναι η προϋπόθεση της πολιτικής, όσο το κριτήριό της. Μια πολιτική ισχύει στο μέτρο στο οποίο μπορεί να μεταφρασθεί με πολεμικούς όρους.

Επιστρέφουμε στο σημείο αυτό στον τρόπο με τον οποίο διαβάζει τον Clausewitz ο Glucksmann. Ο Glucksmann συμπληρώνει, μέσω του Hegel, τη «συνταγή» του Clausewitz με τρόπο, όπως παρατηρήθηκε, που με θάρρος δέχεται ότι χρωστά πολλά στον Schmitt: τη συμπληρώνει δείχνοντας τη συγκέντρωση της πολιτικής με «άλλα μέσα», μέσα που με τη σειρά τους έχουν πολιτικές λειτουργίες και αξίες, όπως η ακραία εχθρότητα, που τείνει να γίνει απόλυτη. Απ' αυτή τη συγκέντρωση εχθρότητας στην περίπτωση του πολέμου (που έχει πολιτική ισχύ) ο Schmitt εξάγει την έννοια του πολιτικού. Στην εποχή της κρίσης του *jus publicum europaeum* το κριτήριο αυτό καταλήγει να αντικατασταθεί εξ ολοκλήρου από τη «συμβατική πολιτική»: η εχθρότητα, η εναντιότητα, η αντιπαλότητα, δεν είναι πλέον κάτι το οποίο η πολιτική οφείλει να λάβει υπόψη για να μπορέσει να το ξεπεράσει, αλλά κάτι το οποίο η πολιτική οφείλει πριν απ' όλα να πραγματοποιήσει.

Όμως το πυρηνικό μέσο παρεμποδίζει τη λειτουργία της όποιας συμβατικής στρατηγικής και καθιστά μάταιη τη «συνταγή» του Clausewitz. Εξακολουθεί ο πόλεμος να είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα;

Με την έλευση της πυρηνικής εποχής η πολιτική ανακαλύπτει το ακριβές κριτήριο στην προσπάθεια να αποφύγει την άνοδο στα έσχατα όρια, να εμποδίσει τη διάκριση φίλος-εχθρός να συνδεθεί με την περίπτωση του πολέμου. Κυρίως σε ό,τι αφορά τις σχέσεις μεταξύ των υπερδυνάμεων (ο πόλεμος σαν

status) ο Schmitt βλέπει να διαψεύδεται η λειτουργία την οποία απέδιδε στην Έννοια. Αφού οι δυο ισχυροί αντίπαλοι δε συγκρούονται άμεσα, ο Schmitt μικρογραφεί την εχθρότητα στο επίπεδο του Αντάρτη. Το κριτήριο του πολιτικού παραμένει σήμερα ως «πρόβλημα» του πολιτικού ή και της πολιτικής.

5. Οι «μηχανές του πολέμου»

ΑΝ ΣΤΟΝ SCHMITT Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ τείνει όχι μόνο να συμβιβασθεί με τον πόλεμο, αλλά να γίνει ο πρακτικός χειριστής, ο διανομέας της σημασίας μεταξύ της σειράς «πολιτική» και της σειράς «πόλεμος», με τους Deleuze και Guattari έχουμε μια φιλοσοφική συστροφή που μεταβάλλει ακόμη περισσότερο τους όρους της σχέσης. «Όταν μιλάμε για στρατιωτική εξουσία, για την ισχύ ενός στρατού —γράφουν οι γάλλοι δημιουργοί— εξετάζουμε γενικά μια γραμμή που μπορεί να καταμερισθεί στη βάση των τύπων του πολέμου που αντιστοιχούν στα κράτη που πολεμούν, και στους πολιτικούς σκοπούς τους οποίους θέτουν αυτά τα κράτη (από τον “περιορισμένο” πόλεμο στον “ολοκληρωτικό” πόλεμο). Αλλά, ακολουθώντας τον Clausewitz, εντελώς διαφορετική είναι η μηχανή του πολέμου, δηλαδή μια ροή αλακρωτικού πολέμου που κινείται από έναν επιθετικό πόλο σ’ έναν αμυντικό πόλο, και που δε σημαδεύεται παρά από την ποσότητα (υλικές και ψυχικές δυνάμεις που είναι τα προτεινόμενα προς διάθεση στοιχεία του πολέμου)». Καθιστώντας προνομιά μια σχέση στην οποία κυρίαρχος τύπος είναι η διαφορά αντί της αιτίας, οι δυο συγγραφείς δεν αντιμετωπίζουν το πέρασμα μεταξύ πολιτικής και πολέμου —κι αντιστρόφως— αλλά συγκεκριμενοποιούν δυο πόλους, του «Κράτους μηχανή» και εξηγούν τη συμπληρωματική συμπύκνωσή της χάρη σ’ ένα χειριστή τον οποίο αποκαλούν *μηχανή του πολέμου*. Στο *Βασιλιά-μάγο* και στον *Ιερέα-νομοθέτη* συγκεκριμενοποιούνται τα έσχατα όρια της πολιτικής ένωσης, της οποίας η αντίθεση, μόνο σχετική, δεν ισοδυναμεί με μια ενότητα περί πολέμου. Και οι Deleuze και Guattari συνεχίζουν: «Λειτουργούν σαν ζευγάρι, εναλλακτικά, σαν να εξέφραζαν μια διαίρεση του ενός ή σαν να συγκροτούσαν αυτά τα ίδια μια πολιτική ενότητα. “Αντιθετικοί και συμπληρωματικοί ενίοτε, αναγκαίοι οι μὲν στους δε, και κατά συνέπεια δίχως εχθρότητα, δίχως τη μυθολογία της σύγκρουσης: η όποια εξειδίκευση στο ένα πεδίο οδηγούσε μηχανικά σε μια ισοδύναμη εξειδίκευση στο άλλο, εξαντλώντας το πεδίο της λειτουργίας”. Αυτά είναι τα κύρια στοιχεία ενός κρατικού μηχανισμού που προχωρά με τους όρους Πρώτος-Δεύτερος, διανέμει τις δυαδικές διακρίσεις και διαμορφώνει μια κατάσταση εσωτερικότητας. Πρόκειται για μια ασαφή άρθρωση που κάνει το μηχανισμό του κράτους ένα στρώμα».

Προφανώς ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζουν οι δυο γάλλοι συγγραφείς το πρόβλημα του κράτους οφείλει πολλά στην ίδια εννοιολογική πλατφόρμα που διαμορφώνει τον *Αντι-Οιδίποδα*, στη φημισμένη πλέον διάσταση του «μοριακού». Η ίδια η *μηχανή του πολέμου* —που αποτελεί τη σημαντικότερη έννοια της πιο πρόσφατης τεκμηρίωσής τους— λειτουργεί ακριβώς όπως μια σύντομη και γενικόλογη περιγραφή: είναι ο χειριστής του νοήματος μεταξύ των δυο κύριων εννοιών. Εξωτερική, αλλά όχι ξένη προς το κράτος, η μηχανή του πολέμου βρίσκεται «μεταξύ» των δυο πόλων της πολιτικής κυριαρχίας, εξασφαλίζοντας το πέρασμα από τον ένα πόλο στον άλλο. Οι Deleuze και Guattari μεταφέρουν σ' ένα φαινομενικά νέο χώρο τη σχέση μεταξύ πολιτικής και πολέμου χάρη στη δυαδική λειτουργία της *μηχανής του πολέμου*: πρόβλημα του κράτους γίνεται η «σύλληψη», η υποδούλωση αυτής της νομαδικής δύναμης, κινητής, που μεταβάλλει την ένταση μεταξύ των δυο πόλων της κυριαρχίας, το βασιλιά-μάγο και τον ιερέα-νομοθέτη. Σ' αυτό το σχήμα η *μηχανή του πολέμου* κατέχει μια «μεταμορφωτική δύναμη» που της επιτρέπει να αποφεύγει τη σύλληψή της από το κράτος. «Οι μηχανές του πολέμου κατέχουν μια μεταμορφωτική δύναμη, χάρη στην οποία αποφεύγουν τη σύλληψή τους από τα κράτη, αλλά πάντα χάρη σ' αυτή την ίδια (τη μεταμορφωτική δύναμη) αντιστέκονται στη σύλληψη αυτή, και ξαναγεννιούνται μ' άλλες μορφές, με “αντικείμενα” διαφορετικά από τον πόλεμο (και από την επανάσταση;)».

Όπως και στην περίπτωση του Schmitt έχουμε μια εξέλιξη που ξεπερνά τον Clausewitz, αλλά δε στρέφεται εναντίον του. Στον Clausewitz ο πόλεμος είναι εργαλείο της πολιτικής: ένα εργαλείο και όχι η αναγκαία λειτουργία όπως εμφανίζει τη «συνταγή» ο Glucksmann. Στους Deleuze και Guattari ο μηχανικός φορέας του πολέμου αναπτύσσει την ίδια λειτουργία, αλλά μεταξύ δυο σειρών της πολιτικής κυριαρχίας, μετρά την ένταση και των δυο ή τη λειτουργία του περάσματος από τη μια στην άλλη. Τον ίδιο καιρό, με μια τυπικά νομαδική ευκινησία, —και φαίνεται χαρακτηριστικά ότι σ' αυτή την προβοκατόρικη ευκινησία βρίσκεται όλη η πρωτοπορία και η γοητεία που διαφοροποιεί τους δυο γάλλους συγγραφείς —με τη δυνατότητα φυγής από το μηχανισμό της σύλληψης— στην επανάσταση; —αποδίδεται στις *μηχανές του πολέμου* μια σημαντική αυτονομία, ως μέσο που επιτρέπει το πολιτικό πέρασμα. Τελικά, αν ο πόλεμος δεν είναι τίποτα άλλο παρά η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, στο σχήμα των Deleuze και Guattari ιδιαίτερη σημασία αποκτούν κυρίως τα πολεμικά μέσα. «Το τσεκούρι για την πάλη των Hyksos, το σιδερένιο σπαθί των Ittiti, μπόρεσαν να συγκριθούν με μικρές ατομικές βόμβες». Η τεχνολογική ανανέωση είναι εξ ορισμού νομαδική, και καθήκον του κράτους είναι να συγκεκριμενοποιεί επακριβώς την εργαλειωκότητά της.

Προσλαμβάνει έτσι αξία η υπόθεση μιας παγκόσμιας ιστορίας για τις πολεμικές ανανεώσεις: οι πόλεμοι που συνεπάγονται μεγαλύτερες τεχνικές ή και τακτικές ανανεώσεις είναι οι πιο ανατρεπτικοί και καταλυτικοί στο πολιτικό πεδίο. Κι αυτός ακόμα ο πιο μελετημένος και μετρημένος πολιτικός σκοπός ανατρέπεται από το απρόοπτο. Οι πλέον «ταραχώδεις» πολεμικοί σκοποί είναι ακριβώς εκείνοι που γεννιούνται στο μυαλό των condottieri ή και των πολιτικών όταν οι παραγόμενες από την πορεία του πολέμου δομικές ανανεώσεις προσδίδουν μια απροσδόκητη, αναισχυνη και εκθαμβωτική τύχη στα όπλα. Αυτή είναι μια υπόθεση που επιτρέπει ίσως να κατανοήσουμε τον Ναπολέοντα, τη διαφωνία του Βίσμαρκ με το πρωσικό γενικό επιτελείο στους πολέμους για την ενοποίηση του Reich (και ιδιαίτερα τη διαφωνία με τον Moltke στο γαλλο-πρωσικό πόλεμο), και την τραγική αντίθεση μεταξύ του πολέμου των χαρακωμάτων και του ορισμού των πασίγνωστων «πολεμικών αντικειμενικότητων» από τους Hindenburg και Ludendorff.

Με τη σημειωτική δυνατότητα του «τεχνικού μέσου» ξαναβρίσκουμε τον Glucksmann: τη συζήτηση περί του πολέμου ως ρητορική της στρατηγικής του Clausewitz και τη σημειωτική των μηχανών του πολέμου. Το κράτος είναι ένας μηχανισμός που μπορεί να συλλέξει με πολιτικό υπολογισμό αυτή τη «μηχανή»: αλλά, επίσης, μπορεί να την αφήσει, με την περιορισμένη λογική του. Το νόημα ερμηνεύει ένα έργο που όμως διαφέρει για τον καθένα αναγνώστη — από τη στιγμή που κάθε αναγνώστης είναι πάντοτε αναγνώστης του εαυτού του. Με την έννοια αυτή, ο πόλεμος παραπέμπει πάντοτε στο κράτος (δηλαδή στη συνειδητή πολιτική που τον οργανώνει), αλλά ποτέ μέσω μιας απλής κερδοσκοπικής διαδικασίας που θα επέτρεπε στην πολιτική να κατέχει αναμφισβήτητα τα πρωτεία σε σχέση με το εργαλείο της. Στο πεδίο της μάχης πραγματοποιείται τελικά η συμβίωση των σημασιών και των εννοιών του πολέμου και της πολιτικής: αλλά δίχως να υπερτερούν κάποια από τα νοήματα που ανήκουν στον ένα ή στην άλλη. Όπως βεβαιώνει ο Glucksmann, είναι ένα πρόβλημα μετάφρασης, ο καλύτερος μεταφραστής.

6. Ένα ιστορικό-θεωρητικό πρόβλημα: το πρόβλημα του πολιτικού

Το «ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ» πρόκειται να κυριαρχήσει στην εποχή μας, μέσα και πέραν του κριτηρίου που διετύπωσε ο Carl Schmitt. Ένα πρόβλημα το οποίο έχουν αισθανθεί και από το οποίο έχουν υποφέρει αλλά και εκπλαγεί ιδιαίτερα οι μαρξιστές. Ο Mario Tronti γράφει σχετικά: «Αναρωτιόμαστε: με ποια έννοια το πρόβλημα Carl Schmitt είναι ένα πρόβλημα των μαρξιστών; Από τον Μαρξ στον Schmitt δεν μπορεί να υπάρξει ένα αξιολογικό πέρασμα.

Υπήρξε όμως εκ των πραγμάτων μια διαδρομή. Στο τέλος αυτής της διαδρομής μπορούμε πλέον να πούμε ότι είμαστε ελεύθεροι από την τυραννία των αξιών και ότι έχουμε ενσυνείδητα βυθιστεί στο αναπόφευκτο των θεωριών. Η περίοδος αφορά τη μετά τον Μαρξ περίοδο, μη κατεχόμενη από το μαρξισμό. Εδώ έχουμε την εντύπωση ότι αρκεί να εξαναγκασθεί κάποιος σε κάτι για να διαλυθεί ο πίνκας: ο πίνκας της θεωρητικής ορθοδοξίας, της ιστορικής παράδοσης, της ιδεολογικής αυτο-ικανοποίησης. Έχει τεθεί σε κίνηση μια διαδικασία εξόδου από επιστημονικούς μηχανισμούς, σταθεροποίησης σε μια κριτική διάσταση, δίχως να διαφαίνεται η δυνατότητα για μια ανασύνθεση της συζήτησης που αφορά τη στρατηγική. Με την έννοια αυτή το πρόβλημα Carl Schmitt είναι ένα πρόβλημα των μαρξιστών, το οποίο ο σημερινός μαρξισμός αδυνατεί να λύσει».

Στο σύμπαν της κρίσης του *jus publicum europaeum*, στο οποίο η απόφαση για την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης κατοχυρώνει την κυριαρχία άπαξ δια παντός, το κριτήριο της εχθρότητας βρίσκεται στη βάση του πολιτικού —και το εξαντλεί επίσης. Η πολεμική ριζοσπαστικότητα την οποία αποδίδει ο Schmitt στην Έννοιά του, επωάζεται στη «συνταγή» του Clausewitz, και σφριβέστερα στην καθαρή περί του πολέμου έννοια, την οποία υποστηρίζει. Είναι επίσης η οριακή έκφραση της ίδιας της «συνταγής»: η πυρηνική εποχή, πέρα από την κατανόηση της ρητορείας για τη στρατηγική διάσταση, επιβάλλει να σκεφθούμε με διαφορετικούς όρους το κριτήριο ή τα κριτήρια του πολιτικού.

«Η διαίρεση, η αντιπαράθεση, η πάλη, ο φίλος και ο εχθρός, πρόκειται να δούμε για το πώς, με ποιο τρόπο, η πολιτική μπορεί να παραμείνει σήμερα πολιτική χωρίς να γίνει πόλεμος». Το κριτήριο του Schmitt, οπωσδήποτε πολεμικό, θα πρέπει να αναπτυχθεί σε μια προοπτική που να αφορά «την ψυχολογία του πολιτικού». Στην πολιτική συζήτηση τελικά είναι αδύνατο να αρνηθούμε ένα πολιτικό σθένος, που ιδρύει την αρχή της ταυτότητας, ή τη λειτουργία της επιβίωσης, της αυτοσυντήρησης του ατόμου και της κοινωνίας. Είναι δύσκολο να αρνηθούμε ότι στη βάση της πολιτικής δράσης ανακαλύπτουμε την ικανότητα να διακρίνουμε ανάμεσα σε φίλο και εχθρό: ένα πρόβλημα που από οντολογικό γίνεται ανθρωπολογικό. Η πρόκληση την οποία δεχόμαστε είναι να σκεφθούμε αυτή την αλήθεια με μετα-σιμπτιαούς όρους, σε μια εποχή στην οποία ούτε η πολιτική με την έννοια του Clausewitz («κριτική») ούτε η άνοδος στα πολεμικά έσχατα όρια του πολιτικού με τη σιμπτιακή έννοια μπορούν να πληρωθούν: η πρώτη επειδή το κράτος δεν εξαντλεί το πολιτικό, η δεύτερη επειδή η γεωπολιτική διανομή που εγκαινιάστηκε από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, καθιερώθηκε με το δεύτερο, και ακολουθείται μέχρι σήμερα, παραλύει την πολιτική με το φάντασμα της Βόμβας.

Το «πρόβλημα Schmitt» βρίσκεται στη θελλώδη διατύπωση της Έννοιας

και στο ότι δεν είμαστε σήμερα ικανοί να την αρθρώσουμε παρά με αρνητικούς όρους. Στην προσπάθεια να αναχαιτισθεί το σθένος της Έννοιας, συγγραφείς μαρξιστικής έμπνευσης προτείνουν «συγκρούσεις εναντίον του πολέμου». Μολονότι δεν είναι δύσκολο να επαναφέρουμε υποθέσεις του είδους αυτού στη σκληρή πραγματικότητα, παραμένει γεγονός ότι η πυρηνική ρητορική μεγαλώνει την πολιτική σωφροσύνη, όπως θα έλεγε ο Αγοπ, δηλαδή την πάλη για την αποφυγή του πολέμου: πρόκειται να δούμε με ποιο τρόπο αυτή η πολιτική μπορεί να αποφύγει τη συγκυριαρχία των δυο υπερδυνάμεων, επιτρέποντας σε τρίτους μια αυτόνομη πολιτική συζήτηση. Αποφασιστικής σημασίας παραμένει η δυνατότητα για μια ταχύτατη ανάκτηση της σύγκρουσης ως χώρου ενδιάμεσου, μεταξύ πολέμου και πολιτικής: η πολιτική είναι η μετάφραση του πολέμου με τους όρους της σύγκρουσης. Αλλά αυτή η αντίθεση μεταξύ σύγκρουσης και πολέμου, αυτό το σχέδιο να ξεφύγει το κριτήριο της εχθρότητας από τον πόλεμο για να μεταβιβασθεί στη «σύγκρουση», μέχρι ποίου σημείου μεταβάλλει πραγματικά τους όρους του ζητήματος; Νομίζουμε ότι ο εξορκισμός αυτός αποτελεί το έσχατο όριο του λόγου: όταν εξακριβωθεί η κοινή ρίζα του πολέμου και της πολιτικής, ο μόνος τρόπος για να υπάρξει εγγύηση για τον πολιτικό λόγο είναι η απαγόρευση της *ultima ratio* της έννοιάς του, το «πολιτικό».

Αθήνα, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1991

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AA. VV., *Della guerra*, Venezia, Arsenale, 1982.
 R. Aron, *Pensare la guerra*, Clausewitz, Milano, Mazzotta, 1978.
 M. Bertaglia, *Afasia della guerra, con figure*, in AA. VV., *Della guerra*, a cura di V. Curi, Venezia, Arsenale, 1982.
 N. Bobbio, *Da Hobbes a Marx*, Napoli, Morano, 1965.
 A. Biral, *Schmitt interprete di Hobbes*, AA. VV., *La politica oltre lo Stato: C. Schmitt*, Venezia, Arsenale, 1981.
 G. Bouthoul, *Le guerre*, Milano, Longanesi, 1961.
 A. Busdon, *Lettura di Mille Plateaux*, in «Aut-Aut» (1982) n. 187, pp. 137-151.
 M. Cacciari, *Diritto e giustizia*, in «Il Centauro», I (1978), n. 2, pp. 58-81.
 C. von Clausewitz, *Della guerra*, Milano Mondadori, 1978.
 G. Craig, *Il potere delle armi*, Bologna, Il Mulino, 1984.
 V. Curi, *Introduzione a AA. VV., Della guerra*.
 G. Deleuze, F. Guattari, *L'anti-Edipo*, Torino, Einaudi, 1975.
 C. Galli, *La teologia politica in Schmitt*, in AA. VV., *La politica oltre lo Stato*.
 —, *La Presentazione a C. Schmitt, Romanticismo politico*, Milano Giuffrè, 1981.

- B. Giacomini, *Guerra, pace, conflitto*, in AA. VV., *Della guerra*.
- R. Girard, *La violenza e il sacro*, Milano, Adelphi, 1980.
- , *Delle cose nascoste sin dalla fondazione del mondo*, Milano, Adelphi, 1983.
- A. Glucksmann, *L'atto antitotalitario*, Milano, Spirali Ed., 1983.
- , *Il discorso della guerra*, Milano, Feltrinelli, 1968.
- G.W.F. Hegel, *Scritti di Filosofia del diritto*, Bari, Laterza, 1971.
- Th. Hobbes, *Il Leviatano*, Bari, Laterza, 1974.
- I. Kant, *Critica del Giudizio*, Bari, Laterza, 1970.
- R. Koselleck, *Critica illuminista e crisi della società borghese*, Bologna, Il Mulino, 1972.
- J.J. Langendorf, *Elogio funebre del generale August-Wilhelm von Lignitz*, Milano, Adelphi, 1980.
- G. Miglio, *Guerra, pace, diritto*, in AA.V.V., *Della guerra*.
- P.P. Portinaro, *Nel tramonto dell'occidente: la geopolitica*, in «Comunità» XXXVI (1982), n. 1984, pp. 1-42.
- , *La crisi dello jus publicum europaeum. Saggio su Carl Schmitt*, Milano, Comunità, 1982.
- G. Miglio, *Presentazione a C. Schmitt. Le categorie del «politico»*, Bologna, Il Mulino, 1972.
- G. Ritter, *I militari e la politica nella Germania moderna*, Torino, Einaudi, 1967.
- C.M. Santoro, *La guerra possibile*, in AA.V.V., *Della guerra*.
- G. Miglio, *Oltre Schmitt*, in AA.V.V., *La politica oltre lo stato*.
- C. Schmitt, *Il concetto di «politico»* (1932). Με μια εισαγωγή και τρία συμπεράσματα, στο C. Schmitt, *Le categorie del «politico»*, a cura di G. Miglio e P. Schiera, Bologna, Il Mulino, 1972.
- , *Teoria del partigiano (1963). Note complementari al concetto di politico*, Milano, Saggiatore, 1981.
- M. Surdi, *I confini del politico. Note sul politico e guerra in Carl Schmitt*, in «Rivista internazionale di Filosofia del Diritto», LVI (1979), pp. 632-675.
- P. Tommissen, *Il concetto del «politico» secondo Carl Schmitt*, in «Nuovi Sduti politici» (1978).
- M. Tronti, *Marx e Schmitt, un problema storico-teorico*, in AA.V.V., *La politica oltre lo stato*.
- , *Guerro, conflitto, politica*, in AA.V.V., *Della guerra*.
- H. Warrender, *Il pensiero politico di Hobbes*, Bari, Laterza, 1974.

